

Ne/kritická reflexe minulosti a přeshraniční spolupráce v trojmezních Euroregionech Nisa a Šumava. Na cestě od nostalgického hledání kořenů k dialogickému vzpomínání?

KAMIL FLEISSNER – KAREL B. MÜLLER – DANIEL KNÝ –
LUDEK FRÁNĚ*

Non/critical reflexivity of the Past and Cross-border Cooperation in the Triangle Euroregions Nisa and Šumava. Between Nostalgic Search for One's Roots and Dialogic Remembering?

Abstract: The research article aims to contribute to the discussion on the process of Europeanization of collective memory. We examine the relationship between non/reflexive memory approaches and cross-border cooperation (CBC) in the triangle Euroregions Nisa and Šumava. We assume that key local agents of CBC defend *dialogic remembering* approach, therefore contribute to the process of horizontal Europeanization. To test this assumption, we conducted a questionnaire survey with 79 mayors and 52 semi-structured interviews with various agents in CBC in all sides of both Euroregions. Collected statistic data were analysed through the use of crosstabulation. In the interviews were identified multiple discourses on the historical conflicts and CBC. We interpreted both quantitative and qualitative data using the concept of the *active border* [Müller 2014, 2018] and four models of dealing with the traumatic past [Assman 2010]. We found evidence that traumatic past ceases to be perceived as a barrier and becomes to be seen as a catalyst for CBC. In this process, the following factors were identified as most crucial: structural perception of memory, cross-border socialisation, attachment towards EU project and, above all, generational gap. We prove that the leading supporters of *dialogic remembering* are representatives of the middle-aged generation of mayors, for whom the re/construction of cross-border relationships have become a lifelong challenge.

Keywords: Europeanization of collective memory; dialogic remembering; active border; cross-border cooperation; Euroregion

DOI: 10.14712/23363525.2022.5

Úvod

„Tak jako snaha oživit minulost je sice dobrá, ale většinou to skončí kraválem“ [Respondent č. 7, 2018], reagoval jeden ze zástupců Odboru evropské územní spolupráce MMR na náš dotaz o podpoře projektů přeshraniční spolupráce, jejichž cílem bylo oslabování historické zátěže v českém a sousedském pohraničí. Takový výrok přitom velmi dobře

* Mgr. Kamil Fleissner, Ph.D. – Nejvyšší kontrolní úřad, Jankovcova 1518/2, Praha 7. E-mail: k.fleissner@centrum.cz; prof. PhDr. Karel B. Müller – Katedra politických věd a mezinárodních vztahů CEVRO Institut, Jungmanova 17, Praha 1. E-mail: karel.muller@vsci.cz; Ing. Bc. Daniel Kný, Ph.D. – Úřad vlády České republiky, nábřeží Edvarda Beneše 4, Praha 1. E-mail: Daniel.Kny@seznam.cz; Mgr. Ing. Luděk Fráně – Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy, Praha, Albertov. E-mail: frane@natur.cuni.cz.

ilustruje některá zásadní dilemata spojená s realizací přeshraniční spolupráce v kontextu tzv. paměťové horečky [Boyd 2008: 143; Todorov 1998: 112; Huyssen 2003: 6; Bond, Rapson 2014: 15], tedy v podmínkách silícího morálního apelu na „oživování minulosti“ a na přehodnocení politik paměti a národních historických kánonů ve smyslu jejich evropeizace či transnacionalizace [Levy, Sznajder 2002; Passerini 2002; Delanty, Rumford 2005; Assman 2007 a 2010; Graves, Rechniewski 2010; Levy, Heinlein, Breuer 2011; Breuer 2014; Pakier, Wawrzyniak 2016; Kucia 2016].¹ Jak by měla být v takových podmínkách reflektována konfliktní minulost, aby nebyla zdrojem vzájemných paměťových pří, a tudíž ani překážkou rozvoje přeshraniční spolupráce? Je pro rozvoj přeshraniční spolupráce vhodnější za stinnými stránkami minulosti udělat „tlustou čáru“ a tzv. „začít od nuly“, nebo je lepší se snažit s minulostí „vypořádat“, případně ji „přehodnotit“ – učinit z bariéry historického traumatu příležitost ke kooperaci a k veřejnému učení?² A je rozvoj přeshraniční spolupráce recipročně zdrojem smíření konfliktních pamětí a formování otevřeného přeshraničního „společenství paměti“ [Beattie 2007: 1]? Záměrem předkládaného textu je porozumět tomu, jak vnímají uvedené normativní otázky klíčoví aktéři přeshraniční spolupráce v trojmezích euroregionech Nisa a Šumava. Vycházíme přitom z předpokladu, že tito nositelé přeshraniční spolupráce (tj. starostové, zástupci Euroregionů a MMR, zástupci občanské společnosti, vzdělávacích institucí či podnikatelského sektoru) přispívají – nezřídka z pragmatických důvodů³ – obsluhováním tzv. *aktivní hranice* [Müller 2014] k rozvoji sebe/kritické reflexe minulosti a tzv. *dialogického vzpomínání* [Assman 2010], což recipročně napomáhá dalšímu posilování a utužování přeshraničních vztahů v obou zmíněných euroregionech.

Předpoklad, že místní elity jsou – alespoň v porovnání s populačním průměrem – zdrojem poptávky po sebe/kritičtější reflexi vlastní minulosti, není zcela samozřejmý a dřívější výzkumy realizované k této problematice v pohraničních územích západoevropského i středoevropského prostoru se ve svých závěrech rozcházejí [srov. Törnquist-Plewa 2016: 140; Houžvička 2010: 177; Houžvička, Novotný (eds.) 2007: 111–112; Verheyen 1993: 63]. Některé studie zároveň zpravidla poukazují na významné lokální rozdíly v pohledu (nejen) elit na konfliktní minulost, stejně jako na pochopitelnou dynamiku vztahu k minulosti, která je výzvou k neustálé aktualizaci bádání v této oblasti [Houžvička 2010; Houžvička, Novotný (eds.) 2007; Kreisslová, Jaroš 2017].⁴ Výzkumů z českého – potažmo

¹ Aleida Assman v této souvislosti hovoří o „etapě tání zamrzlých vzpomínek“, která započala s koncem tzv. studené války, jejíž základní ideologické polarizační schéma, a s tím spojený manichejský přístup k interpretaci minulosti, znemožňovaly paměťovou diferenciaci a bránily veřejnému odkrývání vzpomínek, včetně např. vzpomínek na poválečné odsuny německého obyvatelstva [Assman dle Kreisslová 2016: 286].

² Smyslem předkládaného textu není kritické přehodnocování normativních postojů předních teoretiků v oblasti paměťových studií, ani re-konceptualizace na tomto badatelském poli obvykle užívaných pojmů. K tomu viz např. [Kratochvil (ed.) 2015; Maslowski, Šubrt a kol. 2014; Šubrt 2011].

³ Törnquist-Plewa [2016: 143] poukazuje na skutečnost, že ochota starostů a dalších lokálních elit sebe/kriticky přehodnocovat vlastní národní dějiny je posilována i jejich pragmatickou snahou o budování mezinárodní značky města (city branding), která je v čím dál tím více globalizovaném a kosmopolitním evropském prostředí vnímána jako důležitý předpoklad přilákání investic, rozvoje turismu a také přístupu ke zdrojům (dotacím) ze strany institucí jako je EU, UNESCO, Rada Evropy, aj. Výsledkem je obvyklá adaptace zásad formování evropské politiky paměti na lokální úrovni a preference lokálních elit realizovat „politiku smíření“ [tamtéž: 144].

⁴ V roce 2004 realizoval SÚ AV ČR průzkum věnovaný lokálním elitám v česko-německém pohraničí námi zkoumaných euroregionů Nisa a Šumava. Předmětem výzkumu byl vztah lokálních elit k tzv. sudetské otázce. Většina z dotázaných akceptovala výzvu Deklarace o vzájemných česko-německých vztazích z roku 1997

středoevropského – prostředí, v nichž se setkává otázka vyrovnání se s pamětí s otázkou přeshraniční spolupráce, a které jsou ukotvené buď v diskursivním poli paměťových (*memory studies*) nebo hraničních studií (*border studies*), bylo realizováno poměrně značné množství, a to zejména v kontextu vstupu středoevropských států do schengenského prostoru [viz Kopstein 1997; Zich 2005; Houžvička, Novotný (eds.) 2007; Novotný 2009; Houžvička 2010; Dokoupil a kol. 2012; Törnquist-Plewa 2016; Kreisslová 2016; Kreisslová – Jaroš 2017; Andersen, Törnquist-Plewa et al. 2017; Kovařík 2019]. K těmto výzkumům lze rovněž připočítat sérii publikačních výstupů vydaných s podporou občanského sdružení Antikomplex, které mapují biografická vyprávění pamětníků „vysídlování“ pohraničních oblastí [Fassl, Kraus, Scholl-Schneider 2015; Traska ed. 2017].

Omezením většiny odkazovaných studií je ovšem jistá absence multiperspektivy, tedy jejich zpravidla jednostranná pozice, která nezohledňuje, případně jen naznačuje [viz Houžvička, Novotný eds. 2007; Fassl, Kraus, Scholl-Schneider 2015], přeshraniční proces sdílené reflexe minulosti. V daných textech je zpravidla nazíráno na konfliktní paměť jakožto na bariéru přeshraniční spolupráce, která se přechodně snižovala a zvyšovala v závislosti na politické vůli, nebo naopak na politické instrumentalizaci citlivých historických témat (např. tzv. sudetské otázky). Jinými slovy, většina předchozích studií se věnovala – a to zcela legitimně – procesu odbourávání historických mentálních zábran přeshraniční spolupráce. Avšak problematika samotné evropeizace paměti a potenciálního formování transnacionálního přeshraničního paměťového společenství v nich byla dosud spíše upozaděna. Jedním z leitmotivů dřívějších studií byla často kupříkladu otázka tzv. *heimattourismu*⁵, tedy jakýchsi nostalgických návratů vysídlených pamětníků (případně jejich potomků – dědiců „statusu obětí“⁶) do svých dřívějších domovů [Veijola 2006; Törnquist-Plewa 2016; Bretschneider 2018; Kreisslová 2018]. Takový přístup, který zdůrazňuje komunikativní („žívou“) dimenzi sociální paměti, pochopitelně nacházel a dodnes nachází své opodstatnění v samotné přetrvávající přítomnosti posledních pamětníků sporných historických dějů. Je však otázkou, zda v současných podmínkách jistého „generačního zvratu“ není již čas nasměrovat vydatnější analytické úsilí k oblasti probíhajícího přerodu komunikativní paměti v institucionalizovanou kulturní paměť, přičemž sám tento přerod může být brán jako spouštěč i motivace pro přeshraniční spolupráci [srov. Törnquist-Plewa 2016: 148]. Lze očekávat, že zástupci mladší generace, kteří se v uplynulých letech začali dostávat do pozic významných nositelů přeshraniční spolupráce, budou ke konfliktní minulosti přistupovat s větším emocionálním a kritickým odstupem, dost možná i s úplnou apatií. Dominantní pohled na minulost skrze optiku osobních vyprávění pamětníků a nostalgického hledání kořenů, který do značné míry předjímá potřebu se s minulostí „vypořádat“, by mohl být s nástupem nové generace aktérů přeshraniční spolupráce nahrazen, resp. doplněn snahou o rozvoj otevřeného, tzv. *dialogického vzpomínání*. V důsledku toho může

k orientaci vztahů na budoucí spolupráci, včetně spolupráce se sudetoněmeckými organizacemi, s cílem rozvoje pohraničí. Studie zároveň poukázala na odlišnosti mezi respondenty v euroregionech Nisa a Šumava. Zatímco v euroregionu Nisa považovalo za dostačující způsob vyrovnání se s minulostí (tj. odsuny) omluvu 67 % dotazovaných, na Šumavě to bylo pouze 23 %; 14 % respondentů z Nisy by bylo i pro finanční odškodnění vysídlenců, ale na Šumavě to byla jen 3 % respondentů [SÚAV ČR dle Houžvička 2010: 177–178].

⁵ Fenoménu „návratu do domoviny“ (*heimattourismus*, *heimwehtourismus*) se v českém kontextu podrobněji věnuje Sandra Kreisslová [2018].

⁶ Todorov [1998: 114] užívá pojem „status obětí“ k označení morálního nároku na výsady spojené s dřívějším vlastním utrpením, nebo utrpením předků či zástupců sociální skupiny, k níž jedinec náleží.

docházet k formování a institucionalizaci nového sdíleného paměťového kánonu založeného na přiznání rozpornosti a plurality pamětí. Ostatně řada přeshraničních projektů, badatelských a didaktických aktivit, nově vzniklých občanských iniciativ a spolků, které se věnují konfliktní minulosti, stejně ale jako otevřené polemiky vztahující se k výstavbám památníků, nástup takového *dialogického vzpomínání* předjímají [viz Kreisslová 2016].

V souladu s tzv. transkulturním obratem v paměťových studiích [Erlil et al. 2014] a s cílem zodpovědět otázku, zda a případně v jaké míře jsou klíčoví nositelé přeshraniční spolupráce v euroregionech Nisa a Šumava skutečnými podporovateli sebe/kritické reflexe minulosti a rozvoje zmíněného *dialogického vzpomínání*, jsme realizovali jednak dotazníkové šetření se starosty obcí ze všech stran obou euroregionů, jednak polo-strukturované rozhovory s dalšími klíčovými aktéry přeshraniční spolupráce. Výběr případů pro náš výzkum byl motivován předpokladem, že trojmezí euroregiony Nisa a Šumava představují, díky větší komplexnosti přeshraničních vztahů, vhodnou volbu pro zkoumání reflexe vzájemné konfliktní minulosti v multilaterálních podmínkách, pro něž je příznačná větší politická, kulturní a socioekonomická diverzita. V tomto smyslu vybrané trojmezí euroregiony připomínají analogickou situaci s celkem EU a jsou jakousi laboratoří pro výzkum procesu evropeizace paměti na úrovni každodennosti. Závěry naší studie mohou být vnímány také jako příspěvek k obecnějším diskusím o formování transnacionální paměti v příhraničním prostoru a o „hledání“ sdíleného evropského historického narativu, ale také k otázkám procesu evropeizace veřejné sféry a k výzvám ke konstruování sféry evropských veřejností [Passerini 2002; Delanty, Rumford 2005; Jarausch, Lindenberger 2007; Assman 2007 a 2010; Risse 2010; Levy, Heinlein, Breuer 2011; Fraser 2013; Breuer 2014; Leggewie 2015; Törnquist-Plewa 2016; Kucia 2016; Müller 2019].

Teoretická východiska: sebe/kritická reflexe minulosti a tzv. *dialogické vzpomínání* jako předpoklad obsluhování *aktivní hranice*

Teoretické diskuse o evropeizaci sociální paměti v pohraničních oblastech se odehrávají na pozadí širších debat o 1) vertikální a horizontální evropeizaci veřejné sféry⁷ [Delanty, Rumford 2005; Risse 2010; Koompans, Statham 2010; Fraser 2013; Habermas 2013]; 2) a o rekonceptualizaci *ohraničování* v kontextu globalizace a tzv. reflexivní modernizace [Beck 2007; Beck, Giddens, Lash 1994], v jejímž rámci je problematizováno hluboce zakotvené dichotomické vnímání *hranice* jakožto mechanismu rozdělování a vyloučení, nebo naopak prostoru setkávání a obohacení, zřídka kdy však obojího současně [Paasi 1999; Balibar 2002; Eder 2006; Rumford 2006; Sohn 2015]. Jako vhodné konceptuální pojetí, které kriticky reflektuje obě uvedené roviny teoretických debat, se jeví pojem tzv. *aktivní hranice*, který byl prezentován a diskutován v dřívějších pracích [Müller 2014 a 2018].

Pro pojem *aktivní hranice* jsou nosné zejména dvě teze. Zaprvé, jde o předpoklad o možnosti odlišení (se) bez nutnosti odcizení (se). V tomto smyslu je *aktivní hranice* konceptuálním vyjádřením v diskursivní, legislativní i politické praxi evropeizačních procesů

⁷ Za „vertikální evropeizaci“ považujeme formování evropské veřejné sféry v linii top-down, tj. jakožto záměr evropských politik. Termínem „horizontální evropeizace“ označujeme v souladu se sociologickým diskursem proces vzájemné komunikace a socializace, a to primárně v přeshraničních oblastech [srov. Špotová 2017]. Je třeba nicméně brát v úvahu, že vertikální formování singulární evropské veřejné sféry a horizontální evropeizace veřejných sfér jsou rozdílné, avšak do značné míry synergetické procesy [Müller 2014: 422].

hluboce usazeného myšlenkového schématu „jednota v rozmanitosti“ [Delanty 2011]. Tento normativní předpoklad sice odstraňuje politické i symbolické příkoppy mezi stejností a jinakostí, které byly po dekády hloubené moderními národními státy a jejich aparáty, ale zároveň tuto stejnost a jinakost nechává dál žít v symbióze – již bez příkopů – a vnímá je jako nezbytné zdroje ontologického bezpečí a pozitivní identity [Hall 1996; Müller 2007].⁸ Zatímco odlišení je v tomto duchu vnímáno jako žádoucí a proměnlivý výsledek kognitivní otevřenosti a komunikace, která je oprostěna od předsudečnosti a neochoty k vzájemnému porozumění, tak odcizení je produktem vymezování se vůči druhým, které stojí na stereotypizaci a vzájemné polarizaci [srov. Rumelili 2004]. Jinými slovy řečeno, obsluhování tzv. *aktivní hranice* předpokládá takřka všudypřítomné střetávání s jinakostí, která však neimplikuje cizost, či dokonce ohrožení, ale je naopak jednotícím vzorcem [Müller 2014: 430].

Ukázkovým příkladem takového střetávání mohou být jazykové politiky realizované v rámci sdíleného přeshraničního diskursivního prostoru, které se na jedné straně snaží o překonání jazykové bariéry, na straně druhé ovšem nikterak neusilují o jazykovou unifikaci [tamtéž: 428]. Tyto jazykové politiky hledají jednotu (sdílený komunikační nástroj) při současném zachování rozmanitosti (jazyková pluralita). Zpravidla odmítají uniformizační dopady dominantní angličtiny a podporují vzdělávání k vícejazyčnosti, která se zároveň stává zdrojem sebe-identity obyvatel pohraničí. Kaspar Sammer [2018], jeden z našich respondentů a jednatel Euroregiona Bavorský les – Šumava – Dolní Inn okomentoval daný přístup slovy, že angličtina sice umožňuje efektivní komunikaci, ale zároveň – oproti znalosti sousedských jazyků – brání autentickému porozumění a „sblížení lidí a jejich srdcí“. A zde se dostáváme k druhé důležité tezi pojmu *aktivní hranice*, která s tou první přímo souvisí. Bylo by naivní se domnívat, že je možné hranice, které jsou konstitutivním zdrojem odlišnosti, a tudíž i identity a prožitku domova, zcela vymazat či překonat [Müller 2014: 412].

Na poli *border studies* se v posledních dekáдах odehrával teoretický spor mezi zastánci „hypotézy světa bez hranic“ [Ohmae 1990; O’Dowd 2010], kteří poukazují na rozpouštění hranic pod vlivem globalizačních procesů, a zastánci „hypotézy všudypřítomných hranic“, kteří chápou hranice procesuálně a více elasticky jakožto *ohraničování*, které je součástí běžné komunikace a diskursivní praxe a není nutně spojeno s politicky vymezenou teritoriálníou [Paasi 1999; Balibar 2002; Sohn 2015]. Ve skutečnosti ale procesy „mizení politických hranic“ a *ohraničování* probíhají synergicky a vzájemně se doplňují. To, že v kontextu globalizace ztrácejí politické hranice svou teritoriální oporu, resp. že se „měkké“ a „tvrdé“ hranice opětovně rozpojily [viz Eder 2006], ještě neznamená, že mizí *ohraničování* samotné. Ze souběhu těchto procesů pak vzhází nutnost promyšlet leckdy napjaté vztahy mezi identitno-dárnou potřebou odlišení určitých sociálních skupin a jejich vzájemnou kognitivní otevřeností [Müller 2014].

Je zřejmé, že sociální společenství mohou jen stěží existovat bez určitého odlišení a ohraničení [srov. Booth 1999: 253–254]. Takové ohraničení ale může být i *aktivní* čili prospuné na obou svých stranách a v konkrétním kontextu vždy jen přechodně stabilizované

⁸ Emmanuel Levinas užívá v analogické souvislosti koncept „proper distance“, který značí potřebu rovnováhy mezi ontologickým bezpečím kolektivní identity na straně jedné, a kognitivní otevřeností ke kulturnímu střetávání s neznámým na straně druhé [Müller 2014: 425].

[Müller 2014: 12]. *Aktivní hranice*, kterou klademe do opozice tzv. *pasivní hranice*, označuje symbolické ohraničování, jehož definičními znaky jsou zejména: formování pozitivních a komplementárních identit [Erikson 1974] na základě tzv. občanského kódu [Schils 1975]; preference integrace před exkluzí; upřednostnění diskursivní strategie diferenciacce „těch druhých“ před jejich diskreditací [van Dijk 2005: 30]; nadřazení kritického vědění a hodnotové otevřenosti nad naturalizované vědění a stereotypizaci; orientace na tzv. politiku pro život [Giddens 1998], spíše než na tzv. politiku identit; orientaci na budoucnost, spíše než na minulost [Müller 2014: 427]. Obsluhování takto vymezené *aktivní hranice* přispívá k formování transnacionálního společenství s oboustranně porézním ohraničením, které relativizuje a smiřuje, ale zároveň neruší rozdíly mezi „my“ a „oni“, „uvnitř“ a „vně“ [tamtéž: 430].

V přímé návaznosti na uvedené teze a definiční znaky *aktivní hranice* se nyní zaměříme na problematiku vztahování se k minulosti. To může v duchu dichotomické linie ideálních typů *aktivní/pasivní hranice* nabývat buďto tzv. reflexivní (kritické, „příkladné“), nebo tzv. nereflexivní (nekritické, „doslovné“) podoby. Zatímco první případ podporuje budoucí konstruktivní utváření vzájemných vztahů dvou či vícera sociálních skupin, druhý případ v ne/zamýšlených důsledcích podřizuje současnost minulosti, a tím brání obsluhování *aktivní hranice*. Abychom tuto zjednodušující binární distinkci rozvedli a dále problematizovali, využili jsme jako zdroj inspirace i analytické opory klasifikaci Aleidy Assman [2010], která rozlišuje čtyři modely vyrovnávání se s minulostí: *vzpomínání jako překážka zapomínání*, *vzpomínání jako vyrovnání se s minulostí*, *dialogické zapomínání*, *dialogické vzpomínání*. Aleida Assman vyvozuje uvedené modely zejména na základě německé zkušenosti s vyrovnáním se s kolektivní vinnou a staví je primárně do diachronní roviny, tedy jakožto jisté fáze – od dialogického zapomenutí po dialogické vzpomínání. Dané modely lze nicméně dále rozvést a překloupat i do synchronní roviny, díky čemuž lze s jejich využitím srovnávat souběžné pohledy nositelů přeshraniční spolupráce na minulost. Abychom uvedené modely operacionalizovali a reinterpretovali pro účely analýzy a adaptovali je na specifický kontext přeshraniční spolupráce, vymezili jsme je na základě dvou propojených kritérií [viz *Schéma č. 1*]. Zaprvé jde o kritérium komunikačního módu ve vztahu k „těm druhým“, tzn. zda je postoj k minulosti vnímán (ze strany nositelů přeshraniční spolupráce) spíše jako monologická (unilaterální/národní), nebo dialogická (multilaterální/přeshraniční) kategorie. Zadruhé jde o kritérium paměťové sebe/reflexe a o míru, v jaké je současnost podřizována minulosti, resp. v jaké je rekonstrukce minulosti na budoucnost orientovaným procesem.

Dialogické zapomínání pojmáme jako nereflexivní dialogický přístup k minulosti, který staví na oboustranné dohodě o zamlčení vzpomínek ve jménu „nezatěžování společné budoucnosti“. Jde o paměťový přístup, který se opírá o imperativ „tlusté čáry za minulostí“. Odráží premisu, že vzpomínání na historická traumata posiluje vzájemné antagonismy, které brání spolupráci znesvářených skupin. Podstatou *dialogického zapomínání* je tudíž dobrovolně sjednaná *amnézie*, odstrížení se od minulosti a „neotevírání historických jizev“. Obecným politickým cílem tohoto přístupu je dosažení tzv. „šťastného zapomenutí“ [Ricaeur 2000: 640].⁹ Tento ryze pragmatický a nežádka politicky obhajova-

⁹ Dle Aleidy Assman [2010: 16] je takové zapomenutí možné jen v případě historických sporů provázených symetrickým násilím, nikoliv u asymetricky pocítovaných příkoří, kde se výzva k odpuštění a zapomenutí nesetkává s požadavkem spravedlnosti.

Schéma č. 1: Klasifikace přístupů k minulosti v kontextu přeshraniční spolupráce

ný přístup odmítá kritickou reflexi minulosti a „hledání spravedlnosti“. Často tak činí ve jménu budoucího dosažení ctnostných cílů (demokratizace, reintegrace společnosti, mír aj.). Aktéři zastávající tento postoj k minulosti se sice na první pohled – alespoň v rovině deklarací – orientují na budoucnost, což je jeden z atributů obsluhování *aktivní hranice*. Tato pro-budoucí orientace, spočívající v neřešení sporů, však není doprovázena dalšími důležitými znaky, zejména pak kritickým přístupem a kognitivní otevřeností. Absentuje zde ochota a připravenost uznat a sdílet rozdílné historické narace, které jsou potřebné pro rozvoj společného komunikačního prostoru a pro formování přeshraničního paměťového společenství [srov. Eder 2006]. V nezamýšlených důsledcích vedou snahy o přechodnou neutralizaci historických sporů a tzv. „kolektivní zamlčování“ [Lübbe dle Assman 2010: 16] k pravému opaku čili k tomu, že je současnost podřizována minulosti. Problém spočívá zejména v tom, že amnézie je zpravidla jen politickou dohodou, která se ovšem nepřelévá do komunikativní paměti širší veřejnosti.¹⁰ Díky tomu, řečeno s Ricoeurem

¹⁰ Aleida Assman [2010: 15] poukazuje na skutečnost, že v době absolutistických monarchií bylo zapomenutí mnohem snazší, neboť bylo poměřováno přednostně osobními zájmy panovníků. Se zrodem demokratických institucí, masové společnosti a s rozvojem historické vědy, která se více než o zájmy vládařů opírala o exaktní metody, se ovšem nástroj „tlusté čáry za minulostí“ střetl také s požadavkem (historické) pravdy a spravedlnosti a rovněž s výzvou v podobě plurality paměti. Jako příklad uvádí Assman politickou dohodu o věčném zapomenutí (perpetua oblivio et amnesia) coby součást tzv. vestfálských mírových smluv. Tento pragmatický přístup k minulosti byl v podmínkách ztotožňujících stát s panovníkem zcela běžný a funkční [srov. Wallerstein 1998].

[2000: 633], „soukromý svět“ odpuštění není v souladu s „veřejným světem“ spravedlnosti. Výsledkem *dialogického zapomínání* proto sice může být přeshraniční komunikace a pragmatická spolupráce vedená politickými elitami, nikoliv však dekonstrukce stereotypů, smíření paměti a úspěšné obsluhování *aktivní hranice*. Takový „dialog“ odpovídá více metafoře tiché domácnosti spíše než spořádanému příkladnému partnerství, v jehož rámci jsou formovány transnacionální pozitivní identity a komplementární paměti.

Naproti tomu *dialogické vzpomínání* představuje dialogický reflexivní přístup, který směřuje ke kritickému přehodnocení vlastních pamětí a k jejich vzájemnému provázání. Nejde však o nahrazení odlišných narativů konkrétním (např. evropským) historickým masternarativem, který by byl výsledkem (evropské) politiky identit směřující k odstranění teritoriálních i symbolických národních hranic. Plně v souladu s podstatou konceptu *aktivní hranice*, již lze zjednodušeně vyjádřit heslem „odlišení bez odcizení“, stojí *dialogické vzpomínání* na premise, že národní hranice zůstávají základními liniemi kontextuálního rámce pro interpretaci minulosti, což ovšem zároveň není překážka posilování otevřenosti a kompatibility jednotlivých národních historických narativů [srov. *Passerini 2002*]. Očekávaným výsledkem *dialogického vzpomínání* je proces *synkreze* různých pohledů na minulost, tedy jakási paměťová asambláž¹¹, která ústí v budování transnacionální perspektivy „zdola“. Z převážně monologických národních interpretací minulosti, které jsou často prosty (sebe)kritické reflexe, se v tomto procesu stávají vzájemně propojitelné, víceúrovňové a dialogické, ale přesto stále v základním národním rámci ukotvené – tedy odlišné, avšak nikoliv vzájemně odcizené – pohledy na minulost. Předpokladem úspěšného *dialogického vzpomínání* je širší kontextualizace vzpomínek a oboustranné uznání podílu na traumatické události a zahrnutí odpovědnosti za historické újmy do kulturní i komunikativní dimenze vlastní paměti [*Assman 2010: 19*]. Nejde přitom o moralizující, ale o pragmatický přístup, který činí z otázky vzpomínání přímou a nezbytnou součást, ba dokonce katalyzátor přeshraniční komunikace a spolupráce. V rovině jednání a možností institucionalizace si můžeme *dialogické vzpomínání* spojit s požadavkem po tvorbě společných učebnic dějepisu, po fungování přeshraničních historických komisí, muzeí a archivů. Dále např. s poptávkou po konstrukci míst sdílené paměti, po vzájemném uznání pochybení, a zejména po ochotě zahrnovat interpretační pozice „těch druhých“ do vlastních pohledů na minulost a tím přispívat ke vzájemné kognitivní otevřenosti, která je podmínkou budování fungujícího partnerství.

*Vzpomínání jako vyrovnání se s minulostí*¹² představuje monologický reflexivní přístup, který stojí na premise, že s minulostí je třeba se vyrovnat prostřednictvím objektivního porozumění historickým událostem. Důležitým prvkem takového vyrovnání se s minulostí může být i potrestání „viníků“ a vyvození osobní odpovědnosti, které se stává symbolem politické a právní snahy o nalézání spravedlnosti. Takový proces funguje jako významný milník potřebný k usmíření a překonání historických sporů a nedůvěry, díky čemuž může být odrazovým můstkem k budování nových vztahů důvěry mezi

¹¹ Termín asambláž zde používáme čistě jako metaforu pro proces propojování konfliktních (národních) pamětí, který ústí v „poskládání“ širšího vícerozměrného pohledu na minulost s dynamickou konfigurací. Záměrem tohoto textu není konceptualizace sociální paměti z perspektivy tzv. teorie asambláže [*Deleuze 2004*]. V souladu s ní ovšem pojmáme (paměťové) odlišnosti spíše za produktivní a potenciálně spojující, a nikoliv oddělující sílu.

¹² Rozhodli jsme se pro zachování překladu dle Kratochvila (ed.) [2015: 245], který je spíše významový než doslovný. V originálním znění je název modelu: „Remembering in order to forget“ [*Assman 2010*].

oběma stranami konfliktu. Vzpomínání není v tomto případě jistou normativní instancí či morálním apelem „poučit se z historie!“, který usiluje o trvalé znemožnění zapomenutí, ale je spíše na budoucnost orientovaným strategickým nástrojem, který – za určitých podmínek – umožňuje rekonstrukci vzájemných vztahů, případně společenskou reintegraci. Záměrem tohoto přístupu je dosažení jakési společenské úlevy, *katarze*, a obnovení víry ve spravedlnost, která je nezbytná pro odbourání kolektivních traumat [Assman 2010: 17; Ricœur 2000: 633]. Z toho vzhází skutečnost, že u tohoto přístupu je kritická reflexe minulosti směřována primárně dovnitř společenství. Hlavní hnací silou zde není snaha utužovat přeshraniční vztahy, ale interní (monologické) hledání spravedlnosti, které otupuje paměťové komplexy a otevírá cestu „novému začátku“. Jestliže *dialogické vzpomínání* činí z utrpení, které jsme „My“ způsobili „těm druhým“, součást paměťového kánonu, tak *vzpomínání jako vyrovnání se s minulostí* staví do středu pozornosti vlastní utrpení a snaží se jej kriticky překonat. Není třeba příliš rozvádět, že tato vnitřní sebe/reflexe je zároveň výrazným předpokladem a souputníkem *dialogického vzpomínání*. Pochopitelně, zcela klíčovým faktorem, který rozhoduje o ne/reflexivní povaze tohoto přístupu k minulosti, je přiměřenost případného trestu (či odškodnění), stejně jako institucionalizovaná a transparentní podoba procesů, v jejichž rámci bylo o trestu (odškodnění) rozhodnuto. Je zřejmé, že mezi tímto přístupem k minulosti a níže popsaným „doslovným zacházením s pamětí“, které je zdrojem řetězení nenávisti, je jen velmi tenká hranice. Nekontrolované *vzpomínání jako vyrovnání se s minulostí* se může velmi záhy proměnit v nepřekonatelnou sérii paměťových konfliktů a pocitů křivdy. Na druhé straně ale může tento přístup vést k úspěšnému překonání rozdělující traumatické události, k obhajobě lidskoprávního etosu a k převzetí politické i občanské odpovědnosti za minulost [Assman 2010: 18].

Konečně *vzpomínání jako překážka zapomenutí* je „oživující“ přístup k minulosti, který podle nás může nabývat dvou významně odlišných forem. Ty lze s využitím termínů Todorova [1998] označit za „doslovnou“ (nerflexivní) a „příkladnou“ (reflexivní). Obě spojuje morálně-politický požadavek k oživení paměti ve smyslu „poučit se z minulosti“ a „mít se na pozoru“, tedy imperativ k potřebě *anamnézy*, která odráží premisu o nepřekonatelnosti určitých traumatických momentů (např. teze, že na *holocaust* zapomenout nelze). Zatímco v případě „doslovného ožívání paměti“ je tento imperativ promítán v podobě předpokladů a diskursu diskreditace „těch druhých“ spíše do prostorové dimenze (tj. poučit se a mít se na pozoru vůči „těm druhým“ zpoza symbolické/politické hranice). Tak v případě „příkladného zacházení s pamětí“ je daný požadavek promítán ve formě momenta a diskursu prožitého traumatu spíše do časové roviny (tj. poučit se a mít se na pozoru před vlastní – traumatickou – minulostí). Výsledkem prvního přístupu je udržování polarizace pamětí mezi současným „my“ a „oni“, které brání obsluhování *aktivní hranice* a vzájemné komunikaci a spolupráci. Historické konflikty se stávají nepřekonatelným zdrojem nenávisti, vendety, stereotypizace „těch druhých“ a strachu [Todorov 1998: 101]. Oproti tomu výsledkem druhého přístupu, který zdůrazňuje Aleida Assman [2010: 16–17], je dohoda o vzpomínání mezi „pachateli“ a „oběťmi“ a jejich ochota k sebe/reflexi. To otevírá cestu ke zobecnění zkušenosti v poučení a morální závazek pro mladší generace [viz Todorov 1998: 102]. I v tomto případě je současnost podřízena minulosti, avšak pouze ve smyslu, že se minulost stává pomyslným „konstitutivním druhým“ čili východiskem pro posilování vzájemných vztahů důvěry mezi konfliktními stranami [srov. Leggewie 2015;

Beneš 2019].¹³ Tento „příkladný přístup“ tak nutně nebrání obsluhování *aktivní hranice* a je zpravidla v překryvu s tzv. *dialogickým vzpomínáním*. Na druhé straně je ale třeba si uvědomit určité odlišnost oproti *dialogickému vzpomínání*. „Příkladný přístup“ ke vzpomínání totiž podněcuje transnacionalizaci paměti spíše ve smyslu produkce sdíleného univerzálního – např. evropského – paměťového kánonu [srov. *Passerini 2002; Breuer 2014*]. Hnací silou zde není politický projekt na kritické přehodnocení a usmíření různých pohledů na minulost při současném respektování jejich odlišností, ale spíše obava z opakování traumatického zážitku, která je neustále zpřítomňována ve veřejném diskursu (ať už se o to zasluhují politické projevy, mediální výstupy, učebnice, nebo tzv. místa paměti). V případě *vzpomínání jako překážky zapomenutí* nejde o výraz „politiky pro život“ [*Giddens 1998*] orientované pragmaticky na budoucnost (jako tomu je u *dialogického vzpomínání*), ale jde o moralizující výraz „politiky identity“ připoutané k minulosti (např. vystavené na mementu holocaustu). Nic na tom nemění ani fakt, že je tato „politika identity“ jaksi zbavena sklonů k hledání nepřátel (resp. projektuje „nepřátele“ do vlastní minulosti) a že je realizována ve jménu univerzálních principů humanity, případně, že slouží jako zdroj formování jednotné evropské identity. Pro účely naší analýzy pojmáme *vzpomínání jako překážku zapomenutí* pouze jednorozměrně, tj. výlučně jako „doslovný“ (nerexlexivní) a monologický přístup k minulosti, který z ní činí nepřekonatelný zdroj nenávisťi, polarizace, stereotypizace a diskreditace „těch druhých“ („poučit se a mít se před nimi na pozoru!“). „Příkladnou“ rovinu anamnézy čili morální apel zavazující k „věčnému“ vymezení se vůči „nepřekonatelné“ traumatické zkušenosti, který zdůrazňuje Aleida Assman [2010], vnímáme v kontextu přeshraniční spolupráce spíše jakožto výchozí předpoklad a zároveň součást *dialogického vzpomínání*, které je – alespoň ve svém počátku – podníceno jednostranným diskursivním zpřítomňováním traumatu, uznáním pochybení a morálním závazkem nezapomenout. Řečeno jinými slovy, cesta k *dialogickému vzpomínání*, a také k úspěšnému obsluhování *aktivní hranice*, vede přes uvědomění si a vyslovení obav z opakování konfliktního zážitku.

Výběr případů a metodika výzkumu

Jak bylo uvedeno výše, trojmezí euroregiony Nisa a Šumava byly pro náš výzkum vybrány především díky jejich multilaterální povaze a z ní vyvstávající větší komplexnosti přeshraniční spolupráce, komunikace a vztahování se k minulosti, přičemž tato komplexnost sebou zcela jistě nese i vyšší nároky na interkulturní dialog a kognitivní otevřenost. V tomto smyslu lze oba euroregiony považovat za jakési lokální laboratoře pro výzkum evropeizačních procesů. K volbě euroregionů Nisa a Šumava navíc přispěla skutečnost, že jde o dva specifické případy tzv. trojmezí, které se od sebe v řadě aspektů vzájemně odlišují, ať už jde o přítomnost významné přírodní bariéry v podobě hor, historicky odlišnou míru politického a obchodního propojení obou pohraničí, rozdílnou míru hospodářské asymetrie, kulturní a jazykové rozmanitosti, nebo o rozdílnou sílu bariérového efektu a z toho plynoucí kooperační, resp. koexistenční povahu pohraničních vztahů [*Dokoupil 2004: 137–147*]. Volbu obou euroregionů coby vhodných případů pro studium ne/kritické

¹³ Vít Beneš [2019] zavádí v souvislosti s konstituováním minulosti jakožto negativu ke konstrukci sebe-identity pojem „historický druhý“, který rozvádí Meadovu teorii času a vztahuje jí do kontextu zahraniční politiky.

reflexe minulosti v kontextu přeshraniční spolupráce pak zcela jistě podporují i konkrétní historické události, jako je anexe Sudet, poválečné ne/řízené vysídlování a následné pokusy o znovu-dosídlení obyvatelstva, dlouhodobá přítomnost tzv. železné opony na česko-bavorských, resp. česko-rakouských hranicích, politické dohody o česko/polsko-německém usmíření, stejně jako pozdější integrace do tzv. schengenského prostoru. Není záměrem našeho textu provádět historický rozbor či přehled těchto událostí [k tomu blíže viz *Chromý 2004: 33–44; Dokoupil a kol. 2012: 50–54*]. Je nicméně zřejmé, že osobní či strukturálně zprostředkovaná zkušenost s těmito konkrétními historickými jevy představuje významný faktor, který v obou euroregionech přímo ovlivňuje normativní přístup klíčových aktérů přeshraniční spolupráce k minulosti. Důležité jsou v tomto smyslu zejména čtyři činitele.

Zprvée, jde o činitel „vysídlené paměti“, který je spojený s menším zastoupením starousedlíků a větší mírou kulturní a demografické heterogenity dosídlených oblastí [viz *Dokoupil a kol. 2012: 107; Houžvička 2007: 26*]. Zadruhé, jde o činitel „zamlčené paměti“, tj. o dlouholeté saturování konfliktní paměti v době rozdělení Evropy tzv. železnou oponou, jejíž politické zpřítomňování vedlo v rovině diskursu k zapovězení sebe/kritické reflexe minulosti, resp. k jejímu vytlačení z veřejného prostoru spravedlnosti do soukromé sféry osobních vzpomínek [viz *Kreisslová 2016: 284*]. Zatřetí, jde o již zmiňovaný imperativ k „oživení paměti“, který se stal v posledních dekádách průvodním znakem silícího univerzálního lidsko-právního étosu a který skrze diskurs reguluje přístup nositelů přeshraniční spolupráce k minulosti ve smyslu jejich (autentického či pragmatického) akceptování potřeby vzpomínat, přičemž ale toto vzpomínání nabývá v kontextu globalizace jakési post-nacionální reflexivní podoby [Assman 2010; Bond, Rapson 2014]. Za čtvrtý významný činitel lze pak považovat pokusy některých politických představitelů o instrumentalizaci konkrétních dějinných událostí, které v uplynulých dekádách opakovaně rezonovaly ve veřejném diskursu všech dotčených zemí (např. debaty o tzv. Benešových dekretech, nebo o německo-polském vyrovnání) [viz *Kreisslová 2016: 285*]. Tyto reakční nacionální pokusy o návrat k „zakořeněnému“ národnímu historickému narativu jsou – do jisté míry pochopitelnou a společensky defenzivní, mnohem častěji však strategickou a politicky ofenzivní – odpovědí na výzvy globalizace a na postmoderní identitární dezorientaci [viz *Bauman 1995*]. Zatímco první činitel působí spíše ve prospěch *zapomenutí* a druhý činitel ve prospěch požadavku po *vyrovnání se s pamětí*, tak třetí činitel představuje výzvu k *dialogickému vzpomínání* a čtvrtý je pokusem o návrat k obranné národní pozici „*nezapomenout a mít se na pozoru*“.

V souvislosti s uvedenými činiteli předpokládáme, že jsou místní elity v kontextu „paměťové horečky“ zdrojem sebe/kritické reflexe minulosti, čímž zároveň recipročně posilují přeshraniční spolupráci. Abychom tento předpoklad ověřili, realizovali jsme empirický výzkum, který kombinoval kvantitativní a kvalitativní metody. V rámci online dotazníkového šetření jsme nejprve oslovili na všech stranách hranice euroregionů Nisa a Šumava celkem 592 starostů a starostek členských obcí. Sada více jak třiceti otázek zahrnovala čtyři tematické okruhy: 1) vnímání hranice, 2) vnímání přeshraniční spolupráce a komunikace (včetně setkávání se sousedy), 3) hodnocení institucionální a politické podpory přeshraniční spolupráce a 4) re/konstrukci kolektivní identity, a to včetně reflexe konfliktní minulosti, která je pro naši studii nejzásadnější. Návratnost vyplněných dotazníků byla poměrně nízká (zvláště na polské straně), jen lehce překročila 13 % (tj. 79 starostů). Přesto bylo možné se statistickými daty po jejich převážení dále pracovat a provést analýzu

kontingenčních tabulek.¹⁴ Se záměrem zjistit míru, v jaké jsou starostové v euroregionech Nisa a Šumava zdrojem sebe/kritické reflexe minulosti, jsme jim položili pro účel této stati ústřední otázku, která se váže k jejich postoji ke vzájemným historickým křivdám a přeshraničním sporům mezi obyvateli. Nabízené odpovědi na tuto otázku byly operationalizovány v souladu s výše uvedeným klasifikačním schématem: *vzpomínání jako překážka zapomínání* („Je třeba si historické křivdy neustále připomínat, aby zůstaly v živé paměti, a mít se před sousedy zpoza hranice na pozoru“); *dialogické zapomínání* („Nejlepší by bylo si historické křivdy nepřipomínat a nezatěžovat s tím přeshraniční vztahy do budoucna“); *vzpomínání jako vyrovnání se s minulostí* („Je třeba se s historickými křivdami vyrovnat prostřednictvím objektivního porozumění událostem, včetně nalezení a potrestání viníků“); *dialogické vzpomínání* („Je třeba se orientovat na rozvíjení přeshraničních vztahů, přičemž historické křivdy a jejich připomínání je toho součástí“). Prostřednictvím kontingenčních tabulek byly k této ústřední otázce vztahovány další proměnné, a to s cílem identifikovat faktory, které souvisí s různými ne/reflexivní přístupy starostů k minulosti.

Vedle dotazníkového šetření jsme provedli polostrukturované rozhovory s celkem dvaapadesáti respondenty – významnými českými, polskými, saskými, bavorskými a rakouskými aktéry přeshraniční spolupráce. Výběr respondentů odrážel jednak principy tzv. účelového vzorkování, tj. vycházel z naší snahy o nalezení pro výzkum informačně bohatých zdrojů; a jednak se řídil tzv. metodou sněhové koule, tj. reflektoval doporučení našich prvních respondentů [Hendl 2005: 154]. Zároveň jsme se snažili do rozhovorů zahrnout nevolené aktéry působící na různých pozicích i úrovních přeshraniční spolupráce, abychom získali co možná nejkompexnější obraz.¹⁵ Řada našich respondentů s ohledem na citlivou povahu některých informací požadovala anonymizaci. V takovém případě jsou označeni jako „respondent č. xy“, přičemž číslo odpovídá pořadí, v jakém byly rozhovory realizovány. Také otázky pokládané v rámci rozhovorů byly členěny do několika sekcí, přičemž pro účely této stati byla stěžejní část věnovaná re/konstrukci identit a paměti.¹⁶

¹⁴ Sběr dat probíhal od dubna do října 2017. Ačkoliv byla návratnost dotazníků poměrně nízká (13 %), je možné k našemu vzorku přistupovat jako k reprezentativnímu ve vztahu k základnímu souboru starostů členských obcí euroregionů Nisa a Šumava. K tomu jsme dospěli mj. proto, že se rozdělení případů napříč různými socio-demografickými proměnnými (pohlaví, věk, vzdělání, počet volebních období ve funkci a počet obyvatel obce) jeví jako poměrně pravděpodobné. 79 % respondentů byli muži, 41 % bylo ve věku 45–55 let, 43 % dosáhlo vysokoškolského vzdělání a 41 % vykonávalo funkci starosty déle než dvě funkční období. Z devíti velikostních kategorií obcí v dotazníku jsme u sedmi z nich získali vždy alespoň čtyři odpovědi. U dvou největších kategorií (nad 20 000 obyvatel) jsme nezískali žádnou odpověď. Naopak počet vyplněných dotazníků za euroregion Nisa (40) a euroregion Šumava (39) byl téměř shodný. Vedle toho jsme na základě dat o velikosti populace všech 592 obcí a pohlaví představitelů těchto obcí zkonstruovali váhy, které zajišťují reprezentativnost našeho vzorku podle různých částí (české/bavorské/saské/rakouské/polské) obou euroregionů, počtu obyvatel obcí a pohlaví aktérů.

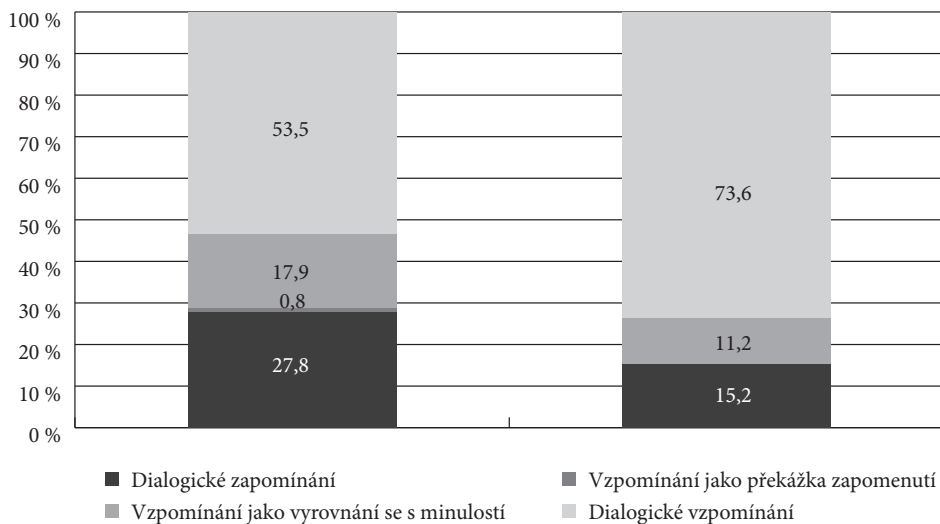
¹⁵ Z celkových 52 rozhovorů s klíčovými aktéry přeshraniční spolupráce bylo 24 realizováno v rámci Euroregionu Nisa (9 českých, 6 polských a 9 saských respondentů); 18 v rámci Euroregionu Šumava (7 českých, 5 rakouských a 6 bavorských respondentů); 8 rozhovorů bylo dále realizováno se zástupci MMR ČR, kteří mají na starosti přeshraniční spolupráci; 1 rozhovor byl realizován v Bruselu s členem Evropského výboru regionů, Pavlem Brandou; 1 rozhovor byl proveden s bývalým ředitelem sdružení Antikomplex, Ondřejem Matějkou.

¹⁶ Jednotlivé rozhovory měly průměrnou délku 90 minut a zahrnovaly 10 tematických okruhů: 1) vnímání hranice; 2) bariéry přeshraniční spolupráce; 3) asymetrie v přeshraniční spolupráci; 4) aktéři přeshraniční spolupráce; 5) institucionální a politická podpora přeshraniční spolupráce; 6) pohraničí jako sdílený diskursivní prostor; 7) re/konstrukce identit a paměti; 8) vzdělávání a vzájemné poznávání; 9) proměny přeshraniční spolupráce; 10) konkrétní projekty přeshraniční spolupráce. Odpovědi k jednotlivým tematickým okruhům byly využity pro účely širšího výzkumného projektu „Aktivní hranice jako zdroj evropeizace“, v jehož rámci

Odpovědi respondentů byly podrobeny otevřenému a následně axiálnímu kódování v programu MAXQDA. V rozhovorech identifikované a klasifikované diskursivní přístupy ke konfliktní minulosti byly následně v širším kontextu získaných dat o přeshraniční spolupráci interpretovány s využitím konceptuálního rámce *aktivní hranice* [Müller 2014] a výše představených přístupů k rozdělování minulosti [Assman 2010].

Ne/volení nositelé přeshraniční spolupráce a jejich ne/kritická reflexe minulosti

První otázka, na kterou se zaměříme, je samotný postoj starostů a nevolených nositelů přeshraniční spolupráce ke konfliktní minulosti v Euroregionech Nisa a Šumava. Z našeho dotazníkového šetření vyplývá, že celkem 21,1 % starostů podporuje *dialogické zapomínání* („historické křivdy si raději nepřipomínat“); 13,9 % starostů je pro *vzpomínání jako vyrovnání se s minulostí* („objektivní porozumění historickým událostem, včetně nalezení a potrestání viníků“); 63 % starostů hájí pozici odpovídající *dialogickému vzpomínání* („připomínání historických křivd jako přímá součást rozvoje přeshraničních vztahů“); podpora varianty *vzpomínání jako překážka zapomenutí* („nezapomenout a mít se před sousedy na pozoru“) byla u dotazovaných starostů zanedbatelná. Na Grafu č. 1 jsou zachyceny rozdíly mezi Euroregionem Nisa a Euroregionem Šumava.

Graf č. 1: Postoje starostů obcí z Euroregionu Šumava a Euroregionu Nisa ke konfliktní minulosti (N = 78)

Na první pohled je zřejmé, že v obou euroregionech převažují mezi starosty zastánci *dialogického vzpomínání*, v případě Euroregionu Šumava je nicméně jejich podíl vyšší (73,6 %), než je tomu u Euroregionu Nisa (53,5 %), kde je pro změnu větší podíl starostů

je tato stať zpracovávána. Pro zde předkládaný text byl klíčový zejména okruh otázek věnovaný re/konstruksi identit a paměti.

podporujících *dialogické zapomínání*.¹⁷ Na základě uvedených dat můžeme vyvodit, že starostové obou euroregionů vnímají vztah k minulosti jako nikoliv uzavřenou monologickou, ale primárně otevřenou dialogickou záležitost, která by měla v pragmatickém duchu podporovat budoucí rozvoj přeshraniční spolupráce. Většina starostů obcí obou euroregionů pak preferuje, aby byl takový „dialog o minulosti“ založen na sebe/kritické „dohodě o synkresi paměti“, spíše než na „dohodě o amnézii“. V tomto smyslu můžeme většinu z námi dotazovaných starostů obou euroregionů považovat za nositele sebe/kritické reflexe minulosti.

Postoje ke konfliktní minulosti u dalších dvaapadesáti nositelů přeshraniční spolupráce, s nimiž jsme realizovali v Euroregionech Nisa a Šumava polostrukturované rozhovory, byly ve značné míře předurčeny přímou účastí těchto aktérů na rozvoji a posilování přeshraničních sousedských vazeb. Výsledkem této skutečnosti byly odpovědi, v nichž – obdobně jako u starostů – dominantně rezonovaly dialogické přístupy k minulosti. Ty byly nejčastěji zasazovány do širšího interpretačního rámce „generační obměny“ (viz kapitola níže). Převaha podpory *dialogického vzpomínání* nebyla v projevech nevolených nositelů přeshraniční spolupráce tak výrazná, jako u starostů. Tento rozdíl lze vysvětlit jednak možnou vyšší pragmatickou motivací starostů k *dialogickému vzpomínání*, které je realizováno prostřednictvím setkávacích a vzpomínkových projektů, z nichž mohou jednotlivé obce profitovat [srov. *Törnquist-Plewa 2016: 143*]. Stejně tak ale může jít o důsledek silnější orientace starostů na budoucnost, která je vedena jejich zcela autentickým zájmem o rozvoj obce v dlouhodobém horizontu. *Dialogické vzpomínání* bylo v korpusu nejčastěji reprezentováno výrazy: „schopnost vzájemně se na tu minulost podívat“, „rozpracovávat to téma společně“, „člověk se tím musí důkladně zabývat a zároveň se dívat dopředu“, „práce se vzpomínkami má význam“, případně explicitními výzvami k podpoře přeshraničních osvětových projektů, které budou mladší generaci minulost v kritické perspektivě připomínat.

„Asi lidem, kteří osobně zažili druhou světovou válku a dostalo se jim, nebo jejich okolí a blízkým, nějakého příkoří, tak po nich těžko můžeme chtít nějaký velký odpuštění. Ale myslím si, že tohle funguje generačně, že už dneska jsme schopni se vzájemně na tu minulost podívat a říct si, co na ní bylo špatného. To myslím, že už funguje“ [Respondent č. 13, 2018].

Jen nepatrně méně časté byly projevy *dialogického zapomínání*, které bylo v odpovědích našich respondentů nejčastěji reprezentováno výrazy: „už se to dávno neřeší“, „na křivdy už se tady nehraje“, „to není žádné téma“, „nechme je už spát“, „mladá generace už o tom nechce slyšet“, „neohlížejme se stále do minulosti“, „historické křivdy by se neměly dostávat na povrch“, „chceme prostě začínat od nuly“, „všechno bylo řečeno“, „to byl vždycky spíše problém Prahy“, „tady nějaké sudetácké věci neexistují“, „s tím tématem musí být konec“.

„Pro mladé lidi, například i pro oba mé syny, to není vůbec žádné téma. Ti se vůbec necítí být tou historií zatížení. A já si myslím, že to tak je i dobře“ [Kaspar Sammer 2018].

¹⁷ Tento rozdíl je do určité míry určen preferencí rakouských starostů, kteří sice vnímají konfliktní minulost jakožto bariéru přeshraniční spolupráce častěji než němečtí a čeští starostové, avšak zároveň také ve větším poměru spatřují cestu k překonání této bariéry v dialogickém vzpomínání (85,7 %), spíše než v dialogickém zapomínání.

Naopak zastoupení monologických přístupů k minulosti (*vzpomínání jako překážka zapomenutí* a *vzpomínání jako vyrovnání se s minulostí*) bylo v projevech našich respondentů zcela marginální. Ojedinele byly tyto přístupy kombinovány s *dialogickým zapomenutím*, a to např. ve snaze mluvčího zdůraznit, že by minulost měla být zapomenuta a její objektivní posouzení by mělo být přenecháno jen akademikům. V tomto smyslu šlo o tradiční myšlenkové schéma, podle něhož „historie patří historikům“. To sice neposvěcuje úplné vymazání konfliktních vzpomínek, ale ospravedlňuje jejich přesun z paměťového kánonu do badatelského *archivu*, což v principu oddaluje, ale zároveň nebrání budoucímu reflexivnímu vyrovnání se s minulostí. Monologický nereflexivní přístup k minulosti ve smyslu *vzpomínání jako překážky zapomenutí*, tj. „nezapomenout a mít se před těmi druhými na pozoru“, byl v celém korpusu identifikován pouze jednou, a to u polského respondenta, který ve vztahu ke spolupráci s německými partnery volil – byť v určité nadšázce – velmi pejorativní nálepky a výrazy („SS komando“, „hezky si to s těma Němcema nekreslím“). Jeho pohled ukázkově slučoval polsko-německou odlišnost se vzájemným odcizením a nepřátelstvím.

„Je víc tvůj statek, nebo můj táta, co ho zastřelili, nebo co je ti víc, jako? Já jsem tátu zpátky nedostal. Ty si v Německu dostal svůj další statek nebo finance. Proto já říkám, že by to nikdy nemělo konce. Ta generace, která si tohle zažila, ty si to spolu vyřídili. Nechme na nich, jestli dobře, nebo špatně, nebo nechme na badatelích, jestli dobře, nebo špatně. Ale nechme to pouze na úrovni vědecké, nikoliv na úrovni lidské“ [Respondent č. 11 2018].

„Původní majitelé si to [pozn. – zámek Łomnica] koupili nejdříve na Poláka, protože se to nesmělo, bohužel, ale teď si to převedli na sebe, protože už se to smí. Takže lidé se toho báli. Určitě Němce rádi nemáme obecně. Taky nemáme moc důvody, abychom je měli rádi. Oni se podle mě od nás dost liší“ [Respondent č. 20, 2018].

Vztah k minulosti jako generační otázka: *dialogické vzpomínání* vs. *dialogické zapomenutí*

Analýza dat z našeho dotazníkového šetření neprokázala žádnou statisticky významnější souvislost mezi jednotlivými ne/reflexivním přístupy k minulosti a pohlavím, velikostí zastupované obce a trochu překvapivě ani vzděláním starostů. Naopak činitelem, který se v tomto směru dle očekávání ukázal jako významný, byl věk starostů. Dotazníkové šetření prokazuje, že mladší starostové do 44 let jsou častěji příznivci *dialogického zapomenutí* (56 %), zatímco starostové vyššího věku upřednostňují ostatní přístupy ke konfliktní minulosti (83 %), mezi nimiž převažuje zejména *dialogické vzpomínání*. V této souvislosti je třeba poukázat na skutečnost, že mladších starostů zastoupených jak v našem vzorku, tak celkově, je mnohem méně. I přesto ale můžeme ze získaných dat vyvodit, že mezi starosty existuje patrný generační rozdíl v přístupu ke konfliktní minulosti. Jako zlomová se přitom ukazuje právě věková hranice 45 let. Monologické přístupy k minulosti jsou vcelku očekávatelně zastoupeny vylučně, avšak v poměru k *dialogickému vzpomínání* zcela minoritně, u generace starostů nad 45 let. Příčiny tohoto trendu mohou být zcela jistě různé a velmi komplexní. Od časové distance, která může být zdrojem nezájmu mladší generace starostů o konfliktní minulost. Přes tzv. efekt životního cyklu, tedy zpravidla nižší zájem mladších o minulost v důsledku směřování životních projektů a očekávání do budoucna [Šubrt, Vinopal a kol. 2013: 28]. Až po globální individualizační procesy,

kteří způsobují, že dominantním zdrojem formování sociálních identit už nejsou „kořeny“ (*roots*), ale čím dál tím silněji „cesty“ (*routes*) [viz Hall 1999]. Výsledkem toho je tendence k odmítání „tíhy minulosti“ u nejmladších generací, které zároveň přímo kontrastuje s výše zmiňovanou „paměťovou horečkou“.

Naše šetření nicméně zároveň naznačuje, že vysvětlení generačních rozdílů v podpoře *dialogického vzpomínání/zapomínání* může být mnohem prostší a lze jej spatřovat v oblasti vzájemného poznávání starostů a jejich přeshraniční socializaci. Námi oslovení „starší“ starostové (nad 45 let) jsou častěji ve své funkci déle než dvě volební období (lecdy již od 90. let, což je dáno např. i delší délkou mandátu v Německu), přičemž právě tento faktor se ve vztahu k zastávanému přístupu k minulosti ukazuje jako významný. Jednoznačně se potvrzuje, že jsou-li starostové obcí obou zkoumaných euroregionů ve své funkci déle než dvě funkční období, více tíhnou k podpoře *dialogického vzpomínání*. Stejně tak se ukazuje, že čím častěji se starostové setkávají se svými protějšky zpoza hranice, tím více podporují reflexivní přístupy k minulosti, obzvláště pak *dialogické vzpomínání*. Především mezi frekvencí setkávání s přeshraničními kolegy a podporou *dialogického vzpomínání* lze identifikovat významnější souvislost. U starostů, kteří se setkávají alespoň jednou za půl roku, dosahuje podpora *dialogického vzpomínání* 76 %; u setkávajících se méně častěji nebo nesetkávajících se vůbec, je to pouze 47 %. Platí rovněž, že starostové, kteří se zúčastňují s nejvyšší frekvencí společných přeshraničních akcí, více preferují *dialogické vzpomínání*. Je zřejmé, že při takových přeshraničních setkáních a akcích se utváří a posiluje mezi starosty vzájemná důvěra, která je zdrojem pozitivní identity [Giddens 1998], k jejímuž formování reflexivní přístupy k minulosti přispívají. Konečně vypovídající je v tomto ohledu i faktor hodnocení vzájemné (přeshraniční) neznalosti a výměny informací jakožto překážky přeshraniční spolupráce. U starostů, kteří nepovažují vzájemnou neznalost za problém, je 74 % těch, kteří se přiklánějí k *dialogickému vzpomínání*. Naproti tomu z těch starostů, kteří vzájemnou neznalost mezi sousedy chápou jako překážku spolupráce, se pro *dialogické vzpomínání* vyslovilo „jen“ 45 %.

Výše prezentovaná data pochopitelně nepředstavují nějakou univerzálně platnou a do všech kontextů zobecnitelnou kauzalitu. Přesvědčivě však dokládají, že minimálně v námi zkoumaných euroregionech vzájemné poznání a přeshraniční socializace starostů úzce souvisí se zaujetím dialogického reflexivního přístupu k minulosti. Můžeme předpokládat, že příklon k *dialogickému vzpomínání* u starostů, kteří spadají do věkových kategorií nad 45 let a kteří zastávají svůj mandát déle než dvě funkční období, souvisí s jejich přímým prožitkem a často osobní participací na procesu otevírání hranic a začleňování Česka a Polska do struktury EU a následně též do schengenského prostoru. U nejmladší generace starostů takový prožitek již absentuje. Tento předpoklad podporuje navíc skutečnost, že u starostů nad 45 let je mnohem větší podíl těch, kteří vnímají zapojení se do schengenského prostoru jako „jednoznačně pozitivní“ (51 % oproti 13 % u starostů mladších 45 let). Jak zároveň dokládá níže uvedená tabulka č. 1, zastávané ne/reflexivní přístupy ke konfliktní minulosti významně korelují s pocitem přináležitosti k EU. Ukazuje se, že starostové s velmi/spíše silným pocitem přináležitosti k EU významně častěji podporují *dialogické vzpomínání* (75,6 %). Naopak starostové s velmi/spíše slabým pocitem přináležitosti k EU častěji tíhnou k *dialogickému zapomínání*, případně k monologickým přístupům, které zasazují vztah k minulosti primárně do národního interpretačního rámce. Provázanost pocitů přináležitosti k EU a kritického dialogického přístupu k rozdělovací

Tab. č. 1: Dialogické vzpomínání a pocit přináležitosti k EU

			Ne/kritické přístupy k minulosti			
			Dialogické zapominání	Dialogické vzpomínání	Vzpomínání jako vyrovnání se s minulostí	Celkem
Pocit přináležitosti k EU	Velmi/spíše silný	Počet	4	34	7	45
		Řádková procenta	8,9 %	75,6 %	15,6 %	100,0 %
		Adjustovaná rezidua	-3,0	2,5	,0	
	Velmi/spíše slabý	Počet	12	16	5	33
		Řádková procenta	36,4 %	48,5 %	15,2 %	100,0 %
		Adjustovaná rezidua	3,0	-2,5	,0	
Celkem		Počet	16	50	12	78
Řádková procenta			20,5 %	64,1 %	15,4 %	100,0 %

Zdroj: vlastní zpracování v programu IBM SPSS

minulosti naznačuje potenciál *dialogického vzpomínání* v procesu formování nevylučných evropských identit.

Zdá se tedy, že v kontextu procesů otevírání hranic a rozšiřování EU a schengenského prostoru se zformovala v obou euroregionech generace proevropsky smýšlejících starostů s tzv. aktivní identitou [Zich 2007: 59]. Takové starosty jsme v jiné stati [Fráně, Kný, Müller, Fleissner 2019] na základě shlukové analýzy klasifikovali jako skupinu „aktivních optimistů“, pro které je charakteristická delší zkušenost se starostováním, aktivní účast na přeshraniční spolupráci a pozitivní hodnocení jejího přínosu pro vlastní obec, ale také vřelé vnímání „těch druhých“ v pojmech přátelství a partnerství. Tito starostové majoritně hájí myšlenku, že nikoliv zapomenutí, ale naopak kritická transnacionální reflexe konfliktní minulosti má být přímou součástí vzájemné spolupráce a může být i zdrojem přeshraničně regionální integrace. Je však otázkou, zda tato generace starostů, dnes většinou padesátníků, kteří přistupují k přeshraniční spolupráci s entusiasmem a vnímají ji jako svůj osobní a profesní životní projekt a závazek, najde své pokračovatele. Případně, jaké důsledky to bude mít jak pro vnímání minulosti, tak pro přeshraniční spolupráci.

Takřka polovina všech nevolených nositelů přeshraniční spolupráce odpovídala na otázku, jakou úlohu sehrává konfliktní minulost v přeshraničních vztazích a zda je přeshraniční spolupráce zdrojem odstraňování historických křivd a přehodnocení pohledů na minulost, v tom smyslu, že jde o „generační záležitost“, resp. že pamětníci již vymřeli a pro mladší ročníky nejde o téma hodné zřetele. To jistě samo o sobě není nikterak objektivní zjištění. Významně se však lišily interpretace toho, co tato „generační obměna“ znamená pro vyrovnání se s minulostí a pro přeshraniční spolupráci. Zatímco pro jedny byl nežádoucí mladých a vymírání pamětníků pozitivně vnímaným a leckdy až trochu cynicky vyjádřeným předpokladem „pohřbení pocitů ukřivděnosti“ ve prospěch úspěšného *dialogického*

zapomínání, pro druhé představoval generační odstup především výzvu k příkladnému oživení paměti ve smyslu potřeby rozvoje *dialogického vzpomínání*. Velmi ilustrativní jsou v tomto ohledu časté odsudky aktuálního posilování nacionalistických tendencí. Pro zastánce *dialogického zapomínání* je řešením takových nacionalistických reminiscencí orientace na současné problémy a výzvy globálního světa bez ohledu na minulost, o níž se mladá generace beztak nezajímá. Naopak podporovatelé *dialogického vzpomínání* volají po vzájemném sebe/kritickém přehodnocení pohledu na minulost a podporují tzv. příkladné zacházení s pamětí [Todorov 1998: 102]. Nástup mladé generace u zastánců *dialogického vzpomínání* nepředstavuje příležitost zapomenout a „osvobodit se od tíživé minulosti“, ale je výzvou k posilování vzájemné kognitivní otevřenosti prostřednictvím sdílené reflexe minulosti, která je v kontextu silících nacionalistických tendencí (často se např. objevovaly obavy ze silení německé AfD) vnímána jako záruka fungování svobodné a demokratické společnosti, a zároveň jako prevence proti politické instrumentalizaci sporných historických otázek.

„Ale mám dojem, že mladá generace už o historii nechce slyšet. Máme u nás AfD, to je hrůza. Ale jsem optimista a doufám, že to je jen přechodný jev. Jednou s tím tématem válka a poválečné události musí být konec a musíme se věnovat důležitějším tématům, jako je digitalizace, hospodářské otázky, regionální vývoj atd. Musíme se snažit, aby se nám v našem globalizovaném světě dařilo, a ne se stále ohlížet do minulosti.“ [Wolfgang Maier 2018]

„Ale je to důležité i proto, že skoro v každé evropské zemi se dnes vyskytují tyto nacionalistické myšlenky, opět směrem do pravého spektra, jak v Čechách, tak v Německu. A z toho důvodu si myslím, že je právě důležité podporovat ne investiční projekty, které stojí spousty peněz, ale více zapojit např. školy, mladé lidi a ty opět přivést k tomu, co se tenkrát stalo, proč se to stalo a proč je to tak. A že na obou stranách žijí prakticky úplně normální lidé, a ne ti jakoby „jinak smýšlející“, jak je to v současnosti zase dost líčeno. Toto považuji za velmi důležité“ [Respondent č. 36, 2018].

V některých případech nabýval u příznivců *dialogického zapomínání* diskurs „generační obměny“ až mírně fatalistických rysů, kdy bylo vyměření starších generací pojímáno jako nezbytná a žádoucí podmínka překonání historického traumatu.

„...ale v těch hlavách těch starších lidí, kteří pamatují to, co jim udělali Poláci v roce 39, tak ti si prostě myslí, že to pořád pokračuje. Ale to je otázka, ti prostě musí vymřít. Jinak to nepůjde“ [Respondent č. 7, 2018].

S tím přímo souvisí skutečnost, že v odpovědích zastánců *dialogického zapomínání* byla takřka vždy diskursivně konstruována a zvýznamňována generační dimenze identity, která odlišila „současné My“ od „Oni-pamětníci“, čímž došlo k ospravedlnění metody „tlusté čáry za minulostí“ čili postoje, že „to již není naše věc“ a že si to „jejich generace vyřešila mezi sebou“ a „My [naše generace] o tom víme úplný prd“ a „nemá smysl to řešit“. Z tohoto takřka až „historického nihilismu“ [viz Šubrt, Vinopal a kol. 2013: 73–74] pak vychází přesvědčení, že paměťové trauma není komunitní, ale zejména osobní problém – každý se s tím musí popasovat uvnitř sebe sama a nezatěžovat tím ostatní. V tomto ohledu jde o ukázkový přístup „kolektivního zamlčení“, kdy je konfliktní paměť vytěsněna z veřejné interpersonální do okrajové intrapersonální roviny. Takový postoj ve značné míře brání plnohodnotnému začlenění pamětníků do „současného My“ a fakticky vede k utváření společenství „bez paměti“. Minulost je zde vnímána jako něco svazujícího, co

omezuje individuální svobodu mladých, a co brání formování společného přeshraničního regionu.

„A oni to vyřešili takto, ty válkou, ty odsunem. To je jejich řešení. My ostatní o tom víme úplně prd. Proto mi vadí, že někteří o tom vedou sáhodlouhé diskuse, jak odškodnit. Ne, prostě neodškodnit! Prostě tak se to stalo, ta generace si to vyřídila a nechme je už spát, opravdu je nechme spát“ [Respondent č. 11, 2018].

„Ano, mezi starými lidmi tady přezívají věci typu: Němčoury nemusíme, válka, kdesi cosi. Ale ne dramaticky. To nebudou vyřvávat. Když budou slavnosti, tak to oni s nimi půjdou popít, ale vnitřně tam něco cítit je. Ale upřímně řečeno, když to řeknu barbarsky, mě nezajímají staří lidi. Mě zajímají ti mladí“ [Respondent č. 24, 2018].

„Dobře, ale myslím si, že bychom se měli snažit to nepřenášet na mladou generaci. Ale nechat ji žít opravdu svobodně v budoucnosti. Hranice jsou pryč a měli bychom jim umožnit se i společně rozvíjet a společně vyrůstat. A pak se opravdu stanem jedním regionem“ [Kaspar Sammer 2018].

Z odpovědí zastánců *dialogického vzpomínání* je naopak zřejmé, že pojmají konfliktní paměť nikoliv jako překonanou a osobní záležitost, ale spíše jako něco „hluboce usazeného“ v sociálních strukturách, co je nutné postupně „zpracovávat“. Od tíživé minulosti se nelze „osvobodit“, ale je třeba se s ní sebe/kriticky konfrontovat.

„A existují také hlasy, které říkají, že Němci už jsou z toho tématu unavení, protože nacismus už hodně dlouho probírali ve škole. Ale potřebujeme víc programů, kde začnou Němci a Češi to téma rozpracovávat společně. Ne my jako Němci zvlášť a oni jako Češi zvlášť. Ale společně. Třeba Tandem to teď takto dělá v koncentračních táborech, že se tam obě strany sejdou a diskutují o tom, jak to vnímají. Je třeba o tom diskutovat. A ne to vždycky takhle rozdělovat, jen aby se každá strana stále utvrzovala ve svých pohledech. Protože to téma jednoduše ještě není zpracované. Je prostě vidět, že to někde vevnitř sedí hodně hluboko“ [Donata Di Taranto 2018].

Toto odlišné rámování *dialogického zapomínání* a *dialogického vzpomínání* diskursem „generační obměny“ se promítá i do odkazů na období nostalgických návratů vysídlených pamětníků a jejich hledání kořenů, které bylo příznačné zejména pro první dekády po pádu tzv. železné opony. Jestliže respondenti hájící *dialogické zapomínání* pojímali nostalgické návraty pamětníků či jejich potomků do rodných obcí za něco překonaného, okrajového a osobního, tak zastánci *dialogického vzpomínání* ve svých promluvách zdůrazňovali spíše proměnu společenského vnímání pamětníků, utváření jejich vzájemných přátelských vztahů a jistou formu empatie a zároveň obdivu způsobu, s jakým se mnozí vysídlení pamětníci s pocitem historické křivdy smiřují. Samotní pamětníci jsou tak vnímáni převážně pozitivně jako zdroj poučení a příkladného zacházení s pamětí, a co je důležité, tak nejsou vyloučeni ze „současného My“. Nazíráno optikou některých zastánců *dialogického vzpomínání* jsou zdrojem uchovávání pocitů ukřivdnosti v komunikativní paměti příhraničních společenství spíše potomci pamětníků, dědici „statusu obětí“, kteří mnohdy vnímají trpkou zkušenost rodičů zesíleně a mají sklony hájit monologickou pozici *vzpomínání jako překážky zapomenutí*. Vnímání tohoto generačního přenosu konfliktní paměti opět dokládá, že historické trauma není zastánci *dialogického vzpomínání* pojmáno jako individuální, ale jako kolektivní záležitost, přičemž právě z tohoto uvědomění strukturální a intersubjektivní povahy sociální paměti vzhází potřeba s traumatem aktivně pracovat. Nestačí pasivně čekat na vymření pamětníků, neboť ani po jejich odchodu konfliktní paměť zcela nevymizí.

„Já si pamatuju, jak se na Kvildu jezdili dívat potomci, kde žila jejich babička. Nijak to nebaga-
telizuju, ale myslím si, že dnes už to není téma. A netvrdím, že je to správně, abyste si nemysleli, že
souhlasím se způsobem odsunu“ [Jiří Horáček 2018].

„Ne, takhle, já si myslím, že z jejich strany, co takhle jako vím a bavím se s nimi, tak vlastně od
toho roku 89, když se tady někdo objevil, tak to vždycky byla jenom přátelská záležitost. Když vezmu
třeba rodinu, která žila na Bučině a přesunuli se do Mauthu, a de facto oni chtěli jakoby takový
symbolický návrat té obce Bučina“ [Respondent č. 39, 2018].

„Mě vždycky překvapuje, že prostě ta generace, která to zažila, tak že s tím opravdu umí dobře
žít. Že tohle už překonala, přenesla se přes to. Jejich děti, ty nadávají o tom, jak jejich otec byl tehdy
odněkud vyhozený, jak se tam k němu chovali atd. Tihle lidé jsou často radikálnější než ti, kterých
se to přímo dotklo. My tady máme ta pravidelná setkání, jak jsem o tom už mluvila. A mě vždycky
velmi překvapuje, jak ti, kdo se tady setkávají, s tím vším umí vyjít. Jsou smutní, nemají ale výčitky.
Trochu bych řekla, že si říkají něco ve smyslu: Němci začali válku, takže si i sami dávají vinu. Ne
tedy jen oni sami, ale takovou hlavní vinu, že si dávají. Možná to vidí tak, že to byl následek něčeho.
A pak od nich často slyším: vy mladší, nedopusťte nikdy, aby se tohle ještě někdy opakovalo. Starejte
se o mír a dobré vztahy. My jsme zažili, co špatného se stalo, a to se prostě už úplně nedá napravit.
A nikdy nejde napravovat zlo zlem“ [Respondent č. 27, 2018].

Konfliktní paměť v Euroregionech Nisa a Šumava: bariéra, nebo katalyzátor přeshraniční spolupráce?

Pro tuto stať je klíčová otázka vztahu mezi ne/reflexivními přístupy ke konfliktní minu-
losti, které zastávají starostové a další dotazovaní nevolení aktéři, a jejich vnímáním pře-
shraniční spolupráce. Na základě našeho dotazníkového šetření bylo zjištěno, že historické
křivdy řadí mezi tři nejvýznamnější bariéry přeshraniční spolupráce relativně malý podíl
oslovených starostů (14 % za oba euroregiony), přičemž je zde statisticky významný rozdíl
mezi Euroregionem Nisa (jen 3 %) a Euroregionem Šumava (24 %). Podíváme-li se na ten-
to aspekt národní optikou, pak je velmi zajímavým zjištěním, že historické křivdy vnímají
jako důležitou bariéru přeshraniční spolupráce zejména rakouští starostové, a to dokonce
v nadpoloviční většině případů (54 %). Naopak v případě německých (saských i bavor-
ských) starostů jde o pouhých 3 %. V obecné rovině se ale dá konstatovat, že konfliktní paměť
není považována ve vztahu k přeshraniční spolupráci za zcela zásadní a zatěžující problém
a že v tomto smyslu zůstává podle starostů obou euroregionů ve stínu jiných, mnohem
významnějších bariér: odlišný jazyk (80 % za oba euroregiony); administrativní překážky
(45 %); vzájemná neznalost a absentující výměna informací (36 %); odlišná mentalita a poli-
tická kultura (18 %), ekonomické asymetrie (17 %) a nedostatečná dopravní infrastruktura
(17 %). Na pozadí uvedených dat se proto může otázka konfliktní paměti v kontextu pře-
shraniční spolupráce jevit jako badatelsky irelevantní. I v rozhovorech s nevolnými aktéry
přeshraniční spolupráce ostatně velmi často zaznívala zejména z úst příznivců *dialogického*
zapomínání v různých variacích věta, že „historické spory už nejsou téma“.

*To už dávno tyhle věci neřešíme, žijeme na hranici, chceme se setkávat, chceme spolupracovat,
a na nějaký dávný křivdy se tady už dávno nehraje“ [Jaroslav Poláček 2018].*

Tento dojem ovšem může být do určité míry zavádějící, neboť vychází ze zažitého, jis-
tě logického, ale zároveň zjednodušujícího předpokladu, že konfliktní paměť a historické
křivdy je nutné interpretovat negativně jako (k minulosti připoutanou) překážku, a nikoliv
pozitivně jako (do budoucnosti směřovanou) výzvu a příležitost přeshraniční spolupráce.

Ochota a schopnost čelit této výzvě a chopit se této příležitosti může mít pro přeshraniční spolupráci silné katalytické účinky. Předpokladem k tomu je nicméně vzájemná kognitivní otevřenost a s ní spjatá kompetence společně sebe/kriticky přehodnocovat historické zkušenosti. Vysoká podpora *dialogického vzpomínání* v obou zkoumaných euroregionech (viz výše) potvrzuje předpoklad, že ačkoliv námi oslovení aktéři nevnímají historické krivdy jako významnou bariéru přeshraniční spolupráce, neznamená to ještě, že by konfliktní paměť nebyla důležitým faktorem přeshraniční spolupráce – už ne jako překážka, ale naopak jako inherentní součást přeshraničních vztahů. Kritická reflexe rozdělující minulosti se stává konstitutivní oporou budování vzájemné důvěry, a tudíž i východiskem pro rozvoj přeshraniční spolupráce.

Skutečnost, že otázku konfliktní paměti nelze v kontextu přeshraniční spolupráce zplošťovat a leckdy apriorně posuzovat jen v pojmech komunikační a kooperační zábrany, ale že jde o mnohem komplexnější fenomén, podporuje i další zjištění. Analýza dat z dotazníkového šetření prokázala, že mezi jednotlivými ne/reflexivními přístupy k minulosti, které zastávají starostové, a nejsilněji vnímanými bariérami přeshraniční spolupráce – ať už jde o bariéry administrativní, politické, kulturní, jazykové či ekonomické – není významnější souvislost.¹⁸ Taková souvislost přitom nebyla identifikována ani ve vztahu ke vnímání bariéry plynoucí z historické zátěže. Jinými slovy, zastávaný ne/reflexivní přístup starostů k minulosti nesouvisí nutně s tím, zda vnímají konfliktní historickou zkušenost jako překážku přeshraniční spolupráce.

Jak dokládá níže uvedená Tabulka č. 2, mezi starosty, kteří vnímají přeshraniční spolupráci jako pro obec jednoznačně/spíše prospěšnou, jsou více zastoupeni podporovatelé *dialogického vzpomínání*. Naopak ti starostové, kteří se domnívají, že přeshraniční spolupráce obci spíše či jednoznačně neprospívá, jsou ve znatelně větší míře zastánci ostatních monologických, resp. nereflexivních přístupů k minulosti. Ukazuje se tak, jak vzájemná kognitivní otevřenost, zde vyjádřená ochotou a kompetencí kritické reflexe minulosti, souvisí s pozitivním vnímáním přeshraniční spolupráce, které je zcela pochopitelně klíčovým předpokladem úspěšného obsluhování *aktivní hranice*. Kdo nevnímá přeshraniční spolupráci jako prospěšnou, bude jen stěží usilovat o její další rozvoj. To ostatně potvrzují i data týkající se souvislosti mezi podporou *dialogického vzpomínání* a očekáváním pozitivního budoucího rozvoje přeshraniční spolupráce. Platí, že 88 % zastánců *dialogického vzpomínání* má ve vztahu k budoucímu rozvoji přeshraniční spolupráce buď „jednoznačně“, nebo „spíše“ pozitivní očekávání. Naproti tomu u podporovatelů *dialogického zapomenutí* to je 58 %.

Ukazuje se, že celkové vnímání prospěchu přeshraniční spolupráce ovlivňuje rovněž to, jak podle starostů taková spolupráce pomáhá k odstraňování historické zátěže. I v tomto ohledu jsou optimističtější starostové, kteří podporují *dialogické vzpomínání*, neboť 90 % z nich se domnívá, že přeshraniční spolupráce „jednoznačně“ či „spíše“ vede k odbourávání historické zátěže. U zastánců *dialogického zapomenutí* to je „jen“ 63 %. Konečně

¹⁸ Jedinou výjimkou, na jejíž vztah s ne/reflexivními přístupy k minulosti jsme poukazovali již výše, je bariéra způsobená vzájemnou neznalostí. Vzájemnou neznalost vnímá jako překážku přeshraniční spolupráce jen 26 % starostů podporujících dialogické vzpomínání, oproti 50 % zastáncům dialogického zapomenutí a dokonce 64 % zastánců zbylých monologických přístupů k minulosti. Jak jsme uváděli výše, zastánci dialogického vzpomínání se častěji setkávají a lze předpokládat, že jsou obecně aktivnější v přeshraničních aktivitách, kde poznávají „ty druhé“. Tito starostové tak častěji vnímají jako problematictější jiné druhy bariér, např. administrativní překážky, což může přímo souviset s jejich participací na projektech přeshraniční spolupráce.

Tab. č. 2: Dialogické vzpomínání a prospěch obce z přeshraniční spolupráce

			Ne/kritické přístupy k minulosti		
			Dialogické vzpomínání	Ostatní přístupy (vč. nevím)	Celkem
Prospěch obce z přeshraniční spolupráce	Jednoznačně/spíše ano	Počet	36	16	52
		Řádková procenta	69,2 %	30,8 %	100,0 %
		Adjustovaná rezidua	1,8	-1,8	
	Jednoznačně/spíše ne	Počet	12	13	25
		Řádková procenta	48,0 %	52,0 %	100,0 %
		Adjustovaná rezidua	-1,8	1,8	
Celkem	Počet	48	29	77	
	Řádková procenta	62,3 %	37,7 %	100,0 %	

Zdroj: vlastní zpracování v programu IBM SPSS

platí také to, že znatelně větší podíl příznivců reflexivních přístupů k minulosti vnímá poválečné vysídlování německého obyvatelstva jako „jednoznačně neoprávněné“ (43 %). V tomto ohledu je třeba doplnit dvě věci. Zaprvé, také zastánci *dialogického zapomínání* vnímají majoritně vysídlení Němců negativně, volí však obvykle umírněnější variantu „spíše neoprávněné“. Zadruhé, v této specifické paměťové otázce logicky silně rezonuje faktor národní perspektivy, který způsobuje statisticky významné rozdíly. Zatímco čeští starostové jsou v této otázce rozdělení (48 % z nich považuje odsuny za jednoznačně/spíše oprávněné a 52 % za jednoznačně/spíše neoprávněné), tak němečtí i rakouští starostové hodnotí jednomyslně odsuny jako neoprávněné (96 % v Německu, 92 % v Rakousku). Toto názorové schisma českých starostů, které je přítomno i v české společnosti, naznačuje, že proces sebe/reflexe konfliktní minulosti je minimálně v této palčivé otázce velmi pozvolný.¹⁹ Neochota ke kritické sebe/reflexi na české politické scéně, resp. strnulost procesu vyrovnání se s otázkou poválečných odsunů, je také občasně vnímána partnery zpoza hranice s údivem jako překážka rozvoje *dialogického vzpomínání*.

¹⁹ Pravidelné průzkumy CVVM, které se již od 90. let 20. století věnují českému vnímání odsunu Němců, dokládají postupně přehodnocování této historické otázky, které zcela jistě souvisí s generační obměnou i časovou distancí od daných událostí. Od roku 2002 až do roku 2016 můžeme zaznamenat setrvalý pokles hodnocení odsunu Němců jako „jednoznačně spravedlivého“. Jestliže v roce 2002 takto vysídlení německých obyvatel hodnotilo 64 % českých obyvatel, tak v roce 2016 to bylo rekordně nejnižších 37 % a v roce 2019 to bylo 41 %. Naopak narostl počet těch, kteří se domnívají, že odsuny byly nespravedlivé a je třeba se za ně omluvit (3 % v roce 2002; 9 % v roce 2019), resp. je třeba oběti odškodnit (1 % v roce 2002; 4 % v roce 2019). Z dat CVVM [2019] je tak patrný trend posilování kritické reflexe této dějinné události, která byla až do roku 1989 významně tabuizována. Zevrubněji se problematice česko-německého odsunu a proměnám jeho společenské reflexe věnují Houžvička, Novotný eds. [2007], Houžvička [2010], Novotný [2012] a Kreisslová [2016].

„*Nebo mě třeba překvapuje, že pořád jsou v dnešní době na politické scéně lidé, kteří nedokážou otevřeně říct, že odsun Němců byla chyba. Jako proč pořád to brát tak, že předtím nám ještě Němci něco udělali? Jako dobře. Je to tak. Ale každý by měl přiznat tu svoji chybu, a ne pořád se omlouvat tím, my jsme to udělali proto, protože... Prostě obojí věci byly špatné. A jako třeba něco bylo horší zlo, něco menší zlo, ale obě věci byly zlé. Proč nefunguje to uznání toho špatného? Že se tomu určití lidé pořád brání to otevřeně nějak říct“ [Respondent č. 37, 2018].*

Jiné studie [viz *Houžvička 2010; Novotný 2012; CVVM 2019*] dokládají, že významnou roli může v otázce vnímání poválečného vysídlování sehrávat faktor „generační obměny“, neboť zástupci mladších generací v ČR vnímají vysídlení německého obyvatelstva s patrně menší frekvencí jako „jednoznačně/spíše oprávněné“. Není to však nutně doprovozeno požadavkem silnější sebe/kritické reflexe této otázky (odsun byl „jednoznačně/spíše neoprávněný“), ale pravděpodobněji jde o důsledek nižšího zájmu mladších o dané téma (doloženého častější volbou kategorie „nevím“). U vzorku starostů Euroregionů Nisa a Šumava ovšem souvislost mezi věkem starostů a jejich pohledem na poválečné odsuny nebyla statisticky prokázána.

Pro nevolené nositele přeshraniční spolupráce, kteří hájí pozici *dialogického zapomínání*, představuje konfliktní minulost zpravidla bariéru přeshraniční spolupráce. Tato bariéra je nicméně vnímána jako prakticky překonaná záležitost, resp. je interpretována jako okrajová „osobní záležitost“, a to zejména díky takřka úplné generační obměně. Samotná přeshraniční spolupráce v procesu požadovaného *zapomínání* konfliktní minulosti sehrává sice pozitivní, ale spíše druhotný význam. Opakuje se zde tak postojový vzorec, který byl identifikován i u starostů hájících *dialogické zapomínání*, a sice že vnímají realizaci přeshraniční spolupráce v mnohem menší míře jako zdroj odbourávání historické zátěže. Naopak zastánci *dialogického vzpomínání* kladou ve svých odpovědích mnohem větší důraz na reciproční vztah mezi přeshraniční spoluprací a sebe/kritickou reflexí minulosti a odkazují přitom na konkrétní projekty podporující přeshraniční spolupráci a vzájemnou socializaci, které – coby velmi významný doprovodný faktor generační obměny – katalyzují přeshraniční vyrovnání se s minulostí. Důležitým prvkem je zde přitom také širší horizont vnímání „společné minulosti“, která není redukována na konfliktní vztahy ve 20. století. To umožňuje interpretovat vzájemné soužití jakožto staletí trvajících „normalitu“, k níž je třeba se navrátit prostřednictvím sebe/kritické reflexe sporných – „od normality odchylujících se“ – historických momentů.

„*Zrovna v té oblasti Šumavy, v Českém Krumlově, je Muzeum Fotoatelier Seidel. Seidlovi byla rodina, fotografové, kteří nashromáždili za poměrně dlouhou dobu hodně fotografií toho území Šumavy, kde žili. A byl to také jeden společný projekt. Dokonce to bylo na několik etap, takže z Česko-rakouského a z Česko-bavorského programu se tam investovalo. Zase, aby to lidem přiblížilo tu společnou historii, kde vlastně tam žili Němci a Češi pohromadě v tom příhraničí. Takže všechny tyto aktivity, podle mého, pomáhají. Jde o to, že tady bylo nějaké období, kdy prostě ty vztahy nebyly dobré. Tak ano, určitě by se o tom mělo mluvit, ale zároveň tyto projekty pomáhají, když říkají, že tady bylo i nějaké období předtím, kdy naopak tady lidé žili po staletí v nějaké symbióze, žili společně a žádné problémy nebyly“ [Martin Buršík 2018].*

„*A teď se tedy ta historie zpátky jakoby oživuje a třeba i ve Fondu malých projektů vzniká řada takových drobnějších projektů na toto téma, kde se prostě mapují různé pomníky, hřbitovy atd. Takže tady si myslím, že určitě ty projekty tomu pomáhají. Ale je to zase na druhou stranu citlivá otázka, která se musí vždycky i v rámci těch projektů brát s nějakým nadhledem“ [Respondent č. 23, 2018].*

„My jsme dokázali dát dohromady kantory. Museli tedy dostat ten impuls zvenku, sami nebyli schopní, sami byli líní. A kantoři z Rakouska, z Německa, z Čech, asi pětadvacetičlenný kolektiv, a rok pracovali na regionální učebnici českoněmecký. Ta učebnice je z mého pohledu nadčasová. Zapadla v propadlišti dějin, protože ji převálcovaly samozřejmě internety. My jsme to pak přendali do elektronické podoby, přidali jsme k tomu anglickou verzi atd. A ti kantoři to napsali sami svým dětem. A dokonce se nevyhnuli ani odsunu. Prostě dokázali tam dát přírodu, dějepis, všechno“ [Respondent č. 24, 2018].

Závěr: evropeizace paměti mezi dialogem vzpomínek a šťastným zapomenutím

Až doposud se většina odborných studií v českém i středoevropském prostoru omezovala na pojmání konfliktní minulosti jakožto překážky, která v určité míře brání přeshraniční spolupráci. Naše studie se snažila od této sice pochopitelné a zažitě, ale zároveň zplošňující a jednostranné perspektivy alespoň částečně odpoutat. Na předcházejících stránkách dokládáme na případech trojmezních euroregionů Nisa a Šumava, že konfliktní minulost může být – za předpokladu jejího sebe/kritického uchopení – nejen komunikační a kooperační zábranou, ale rovněž důležitým závazkem, příležitostí a výzvou k přeshraniční spolupráci a k budování transnacionálního společenství. Slábnoucí vnímání „historických bariér“ přeshraniční spolupráce proto podle nás nelze interpretovat jako klesající relevanci faktoru sociální paměti, ale spíše jako změnu úlohy, kterou tento faktor při utváření přeshraničních vazeb sehrává. Ochota a schopnost otevřeně a sebe/kriticky přehodnocovat národní interpretace minulosti se v kontextu hranic stávají významným zdrojem procesu evropeizace paměti a identity, který dále zesiluje požadavek i produktivitu přeshraniční spolupráce. Ta je pak v recipročním duchu zdrojem silnější podpory *dialogického vzpomínání* a předpokladem úspěšného obsluhování tzv. *aktivní hranice*.

Významná podpora *dialogického vzpomínání* ze strany námi oslovených starostů i ostatních nevolených klíčových aktérů přeshraniční spolupráce nás přivádí minimálně ke třem důležitým závěrům. Zprv, vztah k minulosti je nositeli přeshraniční spolupráce dominantně vnímán nikoliv jako jednostranná a monologická, ale jako vícestranná a sdílená záležitost. To je jistě sám o sobě významný projev kognitivní otevřenosti, důvěry a vzájemného uznání. Zadruhé, reflexe konfliktní minulosti se stala v euroregionech Nisa a Šumava jedním z významných konstitutivních prvků přeshraniční spolupráce. Historické trauma je zastánci *dialogického vzpomínání* pojmáno jako závazek a zároveň jako výzva k sebe/kritickému „zpracovávání minulosti“, což je obtížný a dlouhodobý proces vyžadující vzájemné setkávání, poznávání a učení. V rámci „dialogu vzpomínek“ dochází u jeho účastníků nejen k re/konstrukci sdíleného pohledu na rozdělující traumatické události, ale také k formování pozitivních a vzájemně nevylučných sociálních identit. Vzájemná odlišnost přestává být příčinou odcizení a stává se naopak motivem ke spolupráci a sblížení. Zatřetí, má-li být jedním z cílů přeshraniční spolupráce příspěvek k evropeizaci kolektivních identit, pak se tato kooperace bez aktivní sebe/kritické reflexe minulosti neobejde. Naše studie totiž dokládá, že pocit přináležitosti k EU je u podporovatelů *dialogického vzpomínání* mnohem silnější než u příznivců *dialogického zapomínání*. V procesu dialogu rozmanitých a leckdy konfliktních vzpomínek se rodí a realizuje evropanství.

Obzvláště závěry z našeho dotazníkového šetření mezi starosty obou zkoumaných euroregionů nicméně zároveň nastolují relevantní otázku, zda je aktuální vysoká podpora *dialogického vzpomínání* udržitelná, nebo zda jde pouze o přechodnou záležitost spojenou

s generací tzv. etapy tání zamrzlých vzpomínek [Assman dle Kresslová 2016: 286]. Tato generace starostů a ostatních nevolných nositelů přeshraniční spolupráce byla přímým účastníkem velkých historických momentů vedoucích k zásadním proměnám hranic („pád železné opony“, proces integrace do EU a do schengenského prostoru). Častěji se proto identifikuje s požadavkem otevírání a *aktivizace* hranic, čehož je sebe/kritická reflexe minulosti a odstraňování národních dějinných příkopů součástí. Tito aktéři přeshraniční spolupráce přímo reagují na předchozí období „železné opony“, které neumožňovalo otevřenou kritickou reflexi konfliktní minulosti, resp. ji vytěsnilo z veřejného prostoru do roviny osobních či rodinných vzpomínek. I proto, řečeno s Ricœurem [2000: 633], hledají v dialogu vzpomínek novou, tzv. šťastnou paměť, a jsou více otevřeni evropeizaci paměťového kánonu. Mladší generace starostů a značná část ostatních nevolných nositelů přeshraniční spolupráce ale již spoléhá spíše na „šťastné zapomenutí“ [tamtéž: 642]. Kombinace faktorů generační obměny – rostoucí časové a emocionální distance, pro mladší věk příznačného slabšího zájmu o minulost, migračními procesy způsobeného „vysídlení paměti“ pohraničí, globalizace a s ní spojeného „ztekucení“ identity – skutečně nahrává *dialogickému zapomínání*. Paměť je na pozadí těchto faktorů mnohdy metaforicky vnímána jako tíha, od níž je třeba se oprostit. Tento postoj k minulosti v krátkodobém horizontu sice přeshraniční spolupráci významněji nebrání, dost možná ji přechodně zprošťuje „tíživé minulosti“. Ale z dlouhodobého hlediska omezuje příležitosti k formování přeshraničního společenství, které se nebude moct opřít o vlastní autentický příběh, který by reflektoval proces sebe/kritické konfrontace s vlastní minulostí. Přeshraniční partnerské vztahy je sice možné pragmaticky utvářet i bez paměti, resp. bez zájmu o minulost. Takové vztahy jsou nicméně zpravidla povrchnější, nahodilé, epizodické a – chtělo by se souhrnně říct – „tekuté“. Zároveň platí, že *dialogické zapomínání*, ať už je vedeno pasivitou a nezájmem o minulost, nebo aktivním vymazáváním stop minulosti, nebude nikdy dokonalé. Nezpracovaná minulost může snadno nekontrolovaně „prosakovat“ na povrch (i paměť je totiž v takovém kontextu „tekutá“), aby posloužila politické instrumentalizaci, což v nezamýšleném důsledku může vést k tomu, že bude přeshraniční spolupráce opakovaně podřizována diktátu minulosti. Dle našeho úsudku je proto pro utváření přeshraničních vztahů důvěry a pro produktivní spolupráci výhodnější s minulostí a pamětí příkladně a s kritickým odstupem aktivně pracovat, než se jí pasivně a nekriticky podřizovat a doufat ve „šťastné zapomenutí“.

Naše studie je zcela jistě jen skromným a spíše exploračním příspěvkem k otázce evropeizace paměti v kontextu přeshraniční spolupráce ve středoevropském prostoru. Uváděné závěry jsou významně limitované jak výběrem případů, tak výběrem aktérů a metod. V této souvislosti se např. nabízí otázka, jak se liší podpora jednotlivých ne/reflexivních přístupů k minulosti mezi námi dotazovanými nositeli přeshraniční spolupráce a zástupci širší veřejnosti obou euroregionů. Stejně tak by si větší pozornost zasloužila otázka, jak se v obou euroregionech proces kritické sebe/reflexe konfliktní minulosti a evropeizace paměti promítá do kulturní a mediální produkce a do ne/diskursivních praktik každodenního života, včetně např. vzdělávací praxe. Obě tyto relevantní otázky představují výzvu k dalšímu bádání, které by se podle nás už mělo ubírat za horizont zažitého pojmání konfliktní minulosti coby bariéry přeshraniční spolupráce. Výzkum vnímání vzájemných historických křivd a nostalgického hledání kořenů by v kontextu přeshraniční spolupráce a integrace bylo produktivnější rozšířit o výzkum *dialogického zapomínání* a procesů evropeizace paměti.

Článek vznikl s podporou projektu GA ČR č. 17-03881S („Aktivní hranice jako zdroj evropeizace. Případová studie trojzemních regionů“).

Literatura:

- Andersen, Tea S. - Törnquist-Plewa, Barbara [2017]. *The Twentieth Century in European Memory: Trans-cultural Mediation and Reception*. Boston – Leiden: Brill.
- Assman, Aleida [2007]. Europe: A Community of Memory? Twentieth Annual Lecture of the GHI, November 16, 2006. *German Historical Institute Bulletin* 24 (40): 11–25.
- Assman, Aleida [2010]. From collective violence to a common future: four models for dealing with a traumatic past. In: Gonçalves Da Silva, H. (ed.). *Conflict, memory transfers and the reshaping of Europe*. Newcastle Upon Tyne: Cambridge Scholars Publ., 8–23.
- Balibar, Etienne [2002]. *Politics and The Other Scene*. Londýn: Verso.
- Bauman, Zygmunt [1995]. Úvahy o postmoderní době. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Beattie, Andrew [2007]. Learning from the Germans? History and Memory in German and European Projects of Integration. *Journal of Multidisciplinary International Studies* 4 (2): 1–21.
- Beck, Ulrich [2007]. *Vynalézání politiky. K teorii reflexivní modernizace*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Beck, Ulrich – Giddens, Anthony – Lash, Scott (eds.) [1994]. *Reflexive Modernisation: Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order*. Cambridge: Polity Press.
- Beneš, Vít [2019]. Analýza zahraniční politiky: Konceptualizace časovosti a jinakosti v teorii rolí. *Mezinárodní vztahy* 54 (1): 5–21.
- Bond, Lucy – Rapson, Jesica [2014]. Introduction. In: Erll, A. et al. *Transcultural Turn: Interrogating Memory Between and Beyond Borders*. Berlin: DeGruyter, s. 1–26.
- Booth, William J. [1999]. Communities of Memory: On Identity, Memory, and Debt. *The American Political Science Review* 93 (2): 249–263.
- Boyd, Carolyn [2008]. The Politics of History and Memory in Democratic Spain. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science* (617): 133–148.
- Bretschneider, Uta [2018]. Reisen als erinnerungskulturelle Praxis. Der „Heimwehtourismus“ der deutschen Flüchtlinge und Vertriebenen. *Geschichte in Wissenschaft und Unterricht* 69 (3–4): 185–198.
- Breuer, Lars [2014]. Europeanized Vernacular Memory: A Case Study from Germany and Poland. In: Erll, A. et al. *Transcultural Turn: Interrogating Memory Between and Beyond Borders*. Berlin: DeGruyter, s. 83–101.
- CVVM SOU AV ČR [2019]. *Tisková zpráva. Občané o odsunu a Benešových dekretech – říjen 2019* [online]. Dostupné na: https://cvvm.soc.cas.cz/media/com_form2content/documents/c2/a5067/f9/pm191212.pdf (25. 4. 2020)
- Delanty, Gerard [2011]. Cultural Diversity, Democracy and the Prospect of Cosmopolitanism: A Theory of Cultural Encounters. *The British Journal of Sociology* 62: 633–656.
- Delanty, Gerard – Rumford, Chris [2005]. *Rethinking Europe: Social Theory and the Implications of Europeanization*. London – New York: Routledge.
- Deleuze, Gilles [2004]. *Difference and Repetition*. London: The Athlone Press.
- Dokoupil, Jaroslav [2012]. *Euroregion Šumava*. Plzeň: Aleš Čeněk.
- Dokoupil, Jaroslav [2004]. Typologie českého pohraničí. In: Jeřábek, M. – Dokoupil, J. – Havlíček, T. a kol. *České pohraničí. Bariéra nebo prostor zprostředkování?* Praha: Academia, s. 137–147.
- Eder, Klaus [2006]. Europe's Borders. The Narrative Construction of the Boundaries of Europe. *European Journal of Social Theory* 9 (2): 255–271.
- Erikson, Erik. [1974]. *Dimensions of a New Identity*. New York: Norton.
- Erll, A. et al. [2014]. *Transcultural Turn: Interrogating Memory Between and Beyond Borders*. Berlin: DeGruyter.
- Fassl, Peter – Krauss, Marita – Scholl-Schneider, Sarah (eds.) [2015]. *Odchody a návraty. Vzpomínková kultura a životní příběhy sudetských Němců v českých zemích a Bavorsku ve 20. století*. Domažlice: Český les.
- Fráně, Luděk – Kný, Daniel – Müller, Karel B. – Fleissner, Kamil [2019]. Přeshraniční spolupráce v trilaterálních euregionech Nisa a Šumava z perspektivy starostů a starostek. *Geografie* 125 (2): 243–269.

- Fraser, Nancy [2013]. *Transnationalizing the Public Sphere*. Cambridge: Polity.
- Giddens, Anthony [1998]. *Důsledky modernity*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Graves, Matthew – Rechinowski, Elizabeth [2010]. From Collective Memory to Transcultural Remembrance. *PORTAL: Journal of Multidisciplinary International Studies* 7 (1): 2–15. Habermas, Jürgen [2013]. *K ustavení Evropy*. Praha: Filosofia.
- Hall, Stuart [1996]. The Question of Cultural Identity. In: Hall, S., Held, D., Hubert, D., Thompson, K (eds.). *Modernity: An Introduction to Modern Societies*. Chicago: Blackwell, 595–634.
- Hall, Stuart [1999]. A Conversation with Stuart Hall [online]. *The Journal of the International Institute* 7 (1). Dostupné na: <http://hdl.handle.net/2027/spo.4750978.0007.107> (25. 4. 2020).
- Hendl, Jiří [2005]. *Kvalitativní metody, základní teorie, metody a aplikace*. Praha: Portál.
- Houžvička, Václav [2010]. Je česká společnost zatížena minulostí v podobě nezvládnutých předsudků a mýtů? In: Maříková, H., Kostelecký, T., Lebeda, T., Škodová, M. (eds.). *Jaká je naše společnost?* Praha: Sociologický ústav Akademie věd ČR, s. 151–182.
- Houžvička, Václav – Novotný, Lukáš eds. [2007]. *Otisky historie v regionálních identitách obyvatel pohraničí*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.
- Houžvička, Václav [2007]. Otisky historie ve vědomí obyvatel pohraničí západních Čech (v kontextu česko-německých vztahů) – Dějiny jako zdroj regionální identity. In: Houžvička, Václav – Novotný, Lukáš (eds.) *Otisky historie v regionálních identitách obyvatel pohraničí*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., 9–48.
- Huyssen, Andreas [2003]. *Present Pasts: Urban Palimpsests and the Politics of Memory*. Stanford: Stanford University Press.
- Chromý, Pavel [2004]. Historickogeografický pohled na české pohraničí. In: Jeřábek, M. – Dokoupil, J. – Havlíček, T. a kol. *České pohraničí. Bariéra nebo prostor zprostředkování?* Praha: Academia, s. 33–44.
- Jarausch, Konrad – Lindenberger, Thomas [2007]. *Conflicted Memories: Europeanizing Contemporary Histories*. New York/Oxford: Berghahn Books.
- Kovařík, David [2019]. Zaniklá sídla jako místo paměti českého pohraničí. *Kulturní studia* (1): 43–65.
- Kopstein, Jeffrey S. [1997]. The politics of national reconciliation: Memory and institutions in German-Czech relations since 1989. *Nationalism and Ethnic Politics* 3 (2): 57–78.
- Koopmans, Ruud – Statham, Paul (eds.) [2010]. *The Making of a European Public Sphere: Media Discourse and Political Contestation*. New York: Cambridge University Press.
- Kratochvíl, Alexander (ed.) [2015]. *Paměť a trauma pohledem humanitních věd. Komentovaná antologie teoretických text*. Praha: Akropolis.
- Kreisslová, Sandra [2018]. „Domov“ jako místo dočasněho návratu. První cesty německých vysídlenců do Československa. *Český lid* 105 (2): 159–176.
- Kreisslová, Sandra – Jaroš, Václav [2017]. Německá minulost českého pohraničí v historickém vědomí obyvatel Karlovarského kraje. *Historická sociologie* (2): 67–83.
- Kreisslová, Sandra [2016]. „Odsun“ Němců v české vzpomínkové kultuře. *Národopisná revue* (4): 284–295.
- Kucia, Marek [2016]. The Europeanization of Holocaust Memory and Eastern Europe. *East European politics and societies* 30 (1): 97–119.
- Levy, Daniel – Heinlein, Michael – Breuer, Lars [2011]. Reflexive Particularism and Cosmopolitanization: The Reconfiguration of the National. *Global Networks* 11: 139–159.
- Levy, Daniel – Sznajder, Natan [2002]. Memory Unbound. *European Journal of Social Theory* 5 (1): 87–106.
- Leggewie, Claus [2015]. Sedm kruhů evropské paměti. Holokaust jako negativní zakládající mýtus Evropy. In: Kratochvíl, A. *Paměť a trauma pohledem humanitních věd. Komentovaná antologie teoretických text*. Praha: Akropolis, s. 257–279.
- Maslowski, Nicolas – Šubrt, Jiří a kol. [2014]. *Kolektivní paměť. K teoretickým otázkám*. Praha: Karolinum.
- Müller, Karel B. [2018]. Active Borders and Trans-Nationalization of the Public Sphere in Europe. Examining Territorial and Symbolic Borders as A Source Of Democratic Integration, Positive Identity And Civic Learning [online]. *Alternatives: Global, Local, Political* 43 (3), 119–136. Dostupné na: <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/0304375418822894?journalCode=alta> (17. 3. 2020).
- Müller, Karel B. [2014]. Aktivní hranice a evropeizace veřejné sféry. Jak „stejný“ může být i „jiný“ a naopak. *Sociológia* 46 (4), 412–433.
- Müller, Karel B. [2007]. Formování pozitivních identit mezi minulostí a budoucností. Příspěvek k projektu evropské identity. *Sociologický časopis* 43 (4): 785–807.

- Novotný, Lukáš [2012]. Dekrety, odsun sudetských Němců v historické paměti Čechů. Výsledky reprezentativního dotazníkového šetření. *Naše společnost* 10 (2): 30–34.
- Novotný, Lukáš [2009]. Názory a postoje české populace na přeshraniční spolupráci. *Naše společnost* (1): 27–32.
- O'Dowd, Liam [2010]. From a “borderless world” to a “world of borders”: “bringing history back in”. *Environment and Planning D: Society and Space* 28: 1031–1050.
- Ohmae, Kenichi [1990]. *The Borderless World: Power and Strategy in the Interlinked Economy*. Londýn: HarperCollins.
- Pakier, Małgorzata – Wawrzyniak, Joanna (eds.) [2016]. *Memory and Change in Europe: Eastern Perspectives*. New York – Oxford: Berghahn.
- Passerini, Luisa [2002]. *Shareable Narratives? Intersubjectivity, Life Stories and Reinterpreting the Past* [online]. Rukopis představený na Advanced Oral History Summer Institute. Berkeley, 11–16 August 2002. Dostupné z: <https://web.archive.org/web/20090530044254/http://bancroft.berkeley.edu/ROHO/education/docs/shareablenarratives.doc> [cit. 10. 2. 2020].
- Paasi, Anssi [1999]. Boundaries as Social Practice and Discourse: The Finnish-Russian Border. *Regional Studies* (33): 669–80.
- Ricœur, Paul [2000]. *La memoria, la Historia, el Olvido*. Buenos Aires: Fondos de Cultura Económica.
- Risse, Thomas [2010]. *A Community of Europeans? Transnational Identities and Public Spheres*. London: Cornell University Press.
- Rumelili, Bahar [2004]. Constructing identity and relating to difference: understanding the EU's mode of differentiation. *Review of International Studies* 30 (1): 27–47.
- Rumford, Chris [2006]. Theorising borders. *European Journal of Social Theory* 9 (2): 155–69.
- Shils, Edward [1975]. *Center and Periphery. Essays in Macro-Sociology*. Chicago: Chicago University Press.
- Sohn, Christophe [2015]. On Border's Multiplicity: A Perspective from Assemblage Theory [online]. *Euro-borderscapes Working Paper 10*, Luxembourg: LISER. Dostupné z: https://www.antiatlas.net/wp-content/uploads/2015/05/Christophe-Sohn_On-borders-multiplicity.pdf [cit. 20. 3. 2020].
- Špottová, Kristina [2017]. Horizontální evropeizace: teoretická úvaha nad horizontální formou konceptu evropeizace. *Acta Politologica* 9 (2): 1–17.
- Šubrt, Jiří [2011]. Antinomie sociální paměti. *Sociologia* 43 (2): 133–157.
- Šubrt, Jiří – Vinopal, Jiří a kol [2013]. *Historické vědomí obyvatel České republiky perspektivou sociologického výzkumu*. Praha: Karolinum.
- Todorov, Tzvetan [1998]. Zneužívání paměti. In: Bensa, A. (ed.). *Antologie francouzských společenských věd: Politika paměti. Cahiers du CEFRES 13*. Praha: Francouzský ústav pro výzkum ve společenských vědách, s. 90–117.
- Törnquist-Plewa, Barbara [2016]. Cosmopolitan Memory, European Memory and Local Memories in East Central Europe. *Australian Humanities Review* 59: 136–154.
- Traska, Georg (ed.) [2017]. *Rozdělené vzpomínky*. Vídeň: Mandelbaum Verlag.
- Van Dijk, Teun A. [2005]. Politika, ideologie y discurso. *Quórum Académico* 2 (2): 15–47.
- Veijola, Soile [2006]. Heimat Tourism in the Countryside. Paradoxical Sojourns to Self and Plece. In: Minca, C. – Oakes, T. (eds.). *Travels in Paradox*. New York: Rowman and Littlefield.
- Verheyen, Dirk [1993]. The Dutch and the Germans: Beyond Traumas and Trade. In: Verheyen, D., Søb, C. (eds.). *The Germans and their Neighbours*. Oxford: Westview, s. 59–80.
- Wallerstein, Immanuel a kol. [1998]. *Kam směřují sociální vědy*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Zich, František [2007]. Regionální identita obyvatel českého západního pohraničí. In: Houzvička, Václav – Novotný, Lukáš (eds.). *Otisky historie v regionálních identitách obyvatel pohraničí*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., 49–64.
- Zich, František [2005]. *Přeshraniční vlivy působící na místní společenství pohraničí ČR*. Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně.

Kompletní seznam respondentů je dostupný online:

https://drive.google.com/file/d/1mmLoC5NDnCj2qm0qZuzk_A8n_QyPZ8TE/view?usp=sharing

Kamil Fleissner, Nejvyšší kontrolní úřad, Odbor kontroly sociálních věcí, životního prostředí, školství, kultury a zdravotnictví. Do roku 2020 výzkumný pracovník Fakulty mezinárodních vztahů Vysoké školy ekonomické v Praze; působil také na univerzitách v Granadě a Santiagu de Compostela. Věnuje se problematice kolektivní paměti, nacionalismu a migrace ve španělském kontextu.

Karel B. Müller, CEVRO Institut, katedra politologie a mezinárodních vztahů. Věnuje se tématům veřejné sféry, politické kultury, evropeizace a otázkám udržitelnosti liberální demokracie. Více na www.karelmuller.eu.

Daniel Kný, analytik v Sekci pro evropské záležitosti Úřadu vlády ČR. Do roku 2019 působil jako výzkumný pracovník na FMV VŠE v Praze. Zabývá se problematikou kolektivních identit, euroskepticismem a problémy eurozóny.

Luděk Fráně, student oboru Regionální a politická geografie na Přírodovědecké fakultě Univerzity Karlovy a projektový manažer Regionální rozvojové agentury jižních Čech. Zabývá se problematikou Evropské politiky sousedství, přeshraniční spolupráce a evropské integrace.